

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

SEYİDOV MİRFAZİL YAŞAR oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

“Daxili bazarın qorunmasında gömrük xidmətinin rolu”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın şifri və adı

Gömrük işinin təşkili

**Elmi rəhbər
rəhbəri**

Magistr proqramının

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Rəhbər i.e.d. prof.A.Ş.Şəkərəliyev

i.e.n.N.İ.Muradov

**Kafedra müdiri _____
prof.A.Ş.Şəkərəliyev**

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2017

Mündəricat

Giriş

I Fəsil. Gömrük siyasətinin daxili bazar qorunması ilə əlaqələrin nəzəri məsələləri

1.1. Daxili bazarın qorunmasında gömrük siyasətinin rolu

1.2. İqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində gömrük siyasətindən istifadənin nəzəri aspektləri

II Fəsil. Daxili bazarın qorunmasında gömrük siyasətindən istifadənin mövcud vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi

2.1. Dövlətin gömrük siyasətinin qorunmasının müasir vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi

2.2. Daxili bazarın qorunmasının fiskal aspektləri

III Fəsil. Daxili bazarın qorunması və inkişafında gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.2. Müasir dövrdə gömrük işinin tənzimlənməsinin iqtisadi üsulları və onların təkmilləşdirilməsi

Nəticə

Ədəbiyyat

Giriş

İşin aktuallığı. Ölkə iqtisadiyyatının liberallaşdırılması və müasir dövrün tələblərinə uyğun yenidən qurulması mərhələsində daxili bazarın formalaşması və inkişafı, gömrük siyasəti ilə sıx bağlıdır. Belə ki, bu baxımdan daxili bazarın formalaşması və gömrük siyasətinin problemlərin tədqiq edilib öyrənilməsi onlara həm tamamilə yeni nəzəri-metodoloji səpgidən öyrənilməsi və tədqiq edilməsi olduqca aktualdır.

Ölkədə milli əmtəə istehsalçılarının müdafiəsi iki səpgidə çıxış edir: bir

1) İqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulmasına dəstək və əmtəələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və ölkə ixracının inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

2) Ölkə məhsul istehsalçılarının daxili bazarda xarici firmaların haqsız rəqabətindən qorunması.

Respublikamızda məhsul istehsalçılarının müdafiəsi üzrə tədbirlərin istifadə edilməsi olduqca vacibdir. Bu baxımdan ÜTT normalarına uyğun proteksionist tədbirlərin tətbiq edilməsi mexanizm və xüsusiyyətləri üzrə elmi işlər sahəsində müəyyən boşluqlar vardır.

Dissertasiyanın aktuallığı həm də onunla müəyyən olunur ki, Respublikamız məhsul istehsalçılarına dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsi bazar mexanizmlərinin formalaşması ilə sıx bağlıdır. Ölkədə, daxili bazarın formalaşması və gömrük sisteminin dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşməsinin əsas inkişafı və problemlərini aşkara çıxarmağa, bu sahəyə dair təkliflər işləyib hazırlamağa və dəyişikliklər etməyə böyük ehtiyac vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük xidmətinin qabaqcıl ölkələrin gömrük sisteminin səviyyəsinə çatdırılması qarşıda durur. Belə ki, gömrük işinin təşkili və aparılması üzrə beynəlxalq praktika nəzərə alınmaqla mövcud vəziyyətin elmi analizi vacibdir. Buna görə də ölkədə daxili bazarın formalaşmasında gömrük sistemi qarşısında dayanan problemlərin aradan qaldırılmasına, respublikada işlək və işlək gömrük siyasətinin reallaşdırılmasına şərait yaratmış olar. Hazırki şəraitdə Respublikanın daxili bazarının formalaşması və inkişafı məsələlərinin öyrənilməsi,

gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətinə aid müvafiq təklif və tövsiyələrin işlənib hazırlanması olduqca vacibdir.

Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi. Hal-hazırkı təsərrüfatı şəraitində daxili bazarın formalaşması və inkişafında gömrük siyasəti problemlərinin öyrənilməsi iqtisadçılar tərəfindən tədqiq edilib. Respublika iqtisadiyyatından Z.Ə. Səmədzadənin, A.Ş.Şəkərliyevin, A.Ə.Əliyevin, R.T.Həsənovun, D.Bağırovun, C.Q.Nuriyevin, və başqalarının əsərlərində daxili bazarın təşəkkülündə gömrük siyasətinin roluna dair bəzi nəzəri və təcrübi problemlər tədqiq edilmişdir.

Mövcud problemin müxtəlif məsələləri dünya ölkələrinin bir sıra iqtisadçılarının S.K.Kazantsevin, V.S.Draconovun, V.K.Sençaqovun, S.İ.Çernışovun, T.V.Xudoykinanın başqaları tərəfindən öyrənilmişdir.

İqtisadçıların diqqət mərkəzində xarici ticarətin liberallaşdırılmasının ümumi iqtisadi problemləri və nəticələri tədqiq edilir. Respublikamızda ticarət-iqtisadi əlaqələrin təmin edilməsinin konkret mexanizmlərinə, milli mal istehsalçılarının yeni qəbul edilmiş vəsaitlərin tətbiqinə, mal idxalının tənzimlənməsinin ümumi sisteminin inkişafına ölkə iqtisadi ədəbiyyatda lazımi qədər öyrənilməmişdir. Məhz buna görə də mövcud problemi qarşıya məqsəd kimi qoymuş və tədqiqat işimizi həmin mövzuya həsr etmişik.

İşin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın məqsədi bazar iqtisadiyyatı şəraitində daxili bazarın formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsaslarını, inkişaf meyllərini və xüsusiyyətlərini ölkəmizin gömrük sistemində mövcud təşkilati-iqtisadi məsələləri hərtərəfli öyrənilib ümumiləşdirmək əsasında gömrük siyasətinin daxili bazarın formalaşması və inkişafına təsir göstərən məsələlərinə dair təkliflər işləyib hazırlamaq olmuşdur.

Vəzifələr bunlardan ibarətdir:

1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində gömrük siyasətinin mahiyyəti və məzmunun nəzəri-metodoloji məsələlərini tədqiq etmək;
2. Liberallaşma siyasəti ilə proteksionizm siyasətinin xüsusiyyətlərini, qarşılıqlı əlaqə və ziddiyyətlərini öyrənmək;

3. Azərbaycanda gömrük siyasətinin formalaşması xüsusiyyətlərinin öyrənilib təhlil etmək və onların elmi baxımdan əsaslandırılması;

4. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində daxili bazarın formalaşmasında Respublikanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrinin rolunu müəyyən etmək;

5. Respublikanın daxili bazarının formalaşmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair elmi təkliflərin irəli sürülməsi.

İşin nəzəri əsasları. İşin nəzəri-metodoloji əsaslarını mövcud iqtisadi nəzəriyyələr, görkəmli dünya və ölkə iqtisadçı alimlərinin əsərləri, bu haqda qəbul edilmiş qanun və qərarlar, gömrük işinin təşkili və aparılmasına dair prezidentin fərman və sərəncamları təşkil edir.

Dissertasiyanın yazılmasında iqtisadi-statistik, statistik-qruplaşma, müqayisəli iqtisadi təhlil müşahidə və balans üsullarından istifadə olunmuşdur.

İşin informasiya bazası. İşdə Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Vergilər Nazirliyinin statistik materiallarından, mühüm beynəlxalq iqtisadi təşkilatların, statistik hesabat materiallarından, informasiya nəşrlərindən istifadə olunur.

İşin elmi yeniliyi:

1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində gömrük siyasətinin mahiyyətinin nəzəri-metodoloji məsələlərini öyrənilib müəyyən etmək;

2. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində liberallaşma və proteksionizmin əsas cəhətləri qarşılıqlı əlaqə və ziddiyyətləri müəyyən edilmişdir;

3. Azərbaycan dövlətinin gömrük siyasətinin tətbiqi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi xüsusiyyətləri öyrənilmişdir;

4. Respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin daxili bazarın formalaşmasına təsiri mexanizmi müəyyənəşdirilmişdir;

5. XIƏ-nin gömrük-tarif tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş və bazarın qorunması üçün təkliflər hazırlanmışdır;

6. Ölkədə daxili bazarın qorunmasında gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi məsələləri tədqiq edilmişdir;

7. XIƏ-lər üzrə müasir tələblərə cavab verən inkişaf proqramının prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın təcrübəvi əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəticələri beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi şəraitində daxili bazarın qorunması və inkişafı məqsədilə gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə diqqət yetirilməlidir.

I Fəsil. Gömrük siyasətinin daxili bazar qorunması ilə əlaqələrin nəzəri məsələləri

1.1. Daxili bazarın qorunmasında gömrük siyasətinin rolu

Müasir şəraitdə XIƏ-in tənzimlənməsi istehsalın stimullaşdırılması və inkişafın tələbatının ödənilməsinə xidmət edir. Belə ki, dünya ölkələrində ölkədə ixrac əmtəələrinin həcmi çoxalması ilə yanaşı onun çeşidində daha çox maşın, mexanizm texnika və elm tutumu əmtəələrin xüsusi çəkisinin artırılmasına nəzər yetirilməlidir. Ölkədə ixracın stimullaşdırılması üçün krediti və sığorta tədbirləri tətbiq edilməlidir. Bu isə ixrac üçün istehsal olunan əmtəələrin növünün və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə rəqabət qabiliyyətli texnologiyalara əsaslanan əmtəələr istehsalını qarşıda qoyacaq. Belə ki, Respublikada XIƏ səmərəliliyini yüksəltmək üçün ölkəmiz üçün xarakterik sahələr olan neft, kimya və maşınqayırma sahələrinin əmtəələrinə cəlb edilən xarici kompaniyalar ehtiyat imkanlarının istifadəsinə uyğun hökumət proqramı əsasında tənzimlənmə siyasəti tətbiq etməlidir. Belə ki, ölkədə daxili bazarı yerli istehsal hesabına formalaşdırmağa cəhd göstərmək vacibdir. Bundan əlavə istehsalın artımına səbəb olan maşın, mexanizm, və texnologiyaların ölkəyə gətirilməsinə çalışmaq lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, istehlak amilləri bir sıra iqtisadi və sosial tədbirlər vasitəsilə həyata keçirildiyi üçün onların qorunması prosesi idxalın strukturuna xeyli təsir göstərir. Belə ki, əhəlinin mal və xidmət istehlakına olan tələbatı yerli istehsal hesabına ödəmək bazar vasitəsilə təmin edilirsə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkəyə satış məqsədilə üçün gətirilən istehlak mallarının həcmi çoxalır.

Qeyd etmək lazımdır ki, idxal və ixrac prosesi Respublikanın gələcəkdə həyata keçirəcəyi təşkilati və iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsindən xeyli asılıdır. Göstərilən tədbirlər isə gömrük siyasətinin aparılmasının nəzəri və metodoloji məsələləri əsasında həyata keçirilir.

Respublikanın gömrük siyasəti ölkənin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olub ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməyə və daxili bazarı qorumağa yönəlmiş siyasətdir. Gömrük siyasətinin aparılması bir sıra vacib problemlərin həllinə yönəlib.

1. Ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olmaq;
2. Ölkəyə yerli iqtisadi ehtiyatlardan istifadəni genişləndirməyə və məşğulluğun səmərəli təşkilini inkişaf etdirməyə səbəb olur;
3. Ölkədə aparılan siyasət regional iqtisadi inkişaf meyillərini, regional daxili inkişafın artım meyillərini təmin etməyə yönəlib;
4. Dünya şirkətlərində xarici iqtisadi birliklərdə aparıcı rola malik olmağa səy göstərmək;
5. Respublikada əhalinin sosial inkişafı və istehlakının effektiv yollarını müəyyən etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Gömrük məcəlləsi” idxal və ixrac siyasətinin əhatəli qanunverici bazasını təşkil edir. Belə ki, burada respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin və maraqlarının qorunmasını, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi integrasiyasını təmin edən hüquqi, iqtisadi və təşkilati əlaqələri tənzimləmək sahəsində işlənilib hazırlanmış qanunvericilik bazasıdır. Gömrük işinin təşkili mexanizmləri idxal və ixrac qanunlarını icra edən prinsiplərə uyğun olaraq tərtib edilir. Bu qanunların ilkin şərtləri və reallaşma prinsipləri müəyyən edilir¹.

Belə ki, 2012-ci ildə qəbul edilmiş “Gömrük Məcəlləsi” ölkədə gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir. Məcəllədə gömrük nəzarəti, gömrük rüsumları gömrük rəsmiləşdirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Ölkəmizdə müstəqillik dövründə əhəmiyyətli hüquqi qanunvericilik bazası yaradılmışdır ki, bunun da əsasında iqtisadi məkanın vahidliyini, iqtisadi sahələrin müdafiəsini, ixrac-idخال nəzarətini, gömrük qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi fiskal siyasətin yerinə yetirilməsinə kömək göstərilməsinin təmin olunması nəzərdə tutulur. Beynəlxalq ticarətin və ixracın inkişafında tərəfdaş ölkələr tərəfindən iki tərəfli və çoxtərəfli müqavilələr əsasında optimal ticarət rejiminin yaradılması mühüm rol oynayır. Respublikamızın regional iqtisadi təşkilatlarda iştirakı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

¹ “Gömrük Məcəlləsi” B., 2012

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin ən mühüm istiqaməti Avropa İttifaqı ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaqdan ibarətdir. Respublikamızın ticarət əlaqələrinin kontrakt bazası xeyli genişlənmiş və respublikamızın xarici ticarətinin coğrafiyasını gündəmə gətirir. Azərbaycan dünyanın 150-dən çox ölkəsi ilə ticarət-iqtisadi əlaqələr yaradıb.

Ölkəmizin gömrük orqanları qarşısında Avrasiya dəhlizi, Böyük İpək yolunun çox böyük perspektivləri durur. Belə ki, ölkəmiz sənaye mülkiyyətinin müdafiəsi haqqında Paris konvensiyasının, qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında kontraktın malların beynəlxalq alqı-satqısı kontraktları haqqında Vyana konvensiyasının, xarici arbitraj qərar və hökmləri haqqında konvensiyanın iştirakçısı statusunu qazanmışdır.

Ölkədə 2000-ci ildən başlayaraq ixracın sərbəstləşməsi prosesi sürətli templərlə inkişaf etməyə başladı. Bu isə ölkədə ixracı stimullaşdıran vergi sistemi yaradıldı. Ölkədə ixrac məhsulu idxal-gömrük vergisindən azad edildi. Belə ki, “Gömrük tarifi haqqında” AR Qanunu gömrük sisteminin inkişafı və fəaliyyətinin ümumi prinsiplərini tənzimləyir.

Ölkəmizdə gömrük xidmətinin formalaşması və inkişafının təşkilati problemləri arasında ən problem maddi-texniki bazasının yaradılması və inkişaf etdirilməsidir.

Respublikamız beynəlxalq yolların kəsişdiyi, siyasi-coğrafi cəhətdən əlverişli mövqedə yerləşdiyi üçün ölkəmiz beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır².

Ölkə prezidentinin Heydər Əliyevin 17 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə Milli Strategiya(2003-2012-ci illər) respublikada qlobal informasiya mühitinin yaradılması və cəmərəli istifadə edilməsinə, gömrük xidmətində bu sahədə aparılan işlərə müsbət təsir göstərdi və böyük uğurlar əldə edildi.

² A.Ş.Şəkərləyev Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər. B., 2016

Ölkəmizdə gömrük işinin təşkilində İKT prioritet olaraq 1995-ci ildən başlayaraq intensiv surətdə tətbiq edilir. Respublikada vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması perspektivdə müsbət məqsədlərə nail olmağa şərait yaradacaq³.

1. Ölkədə gömrük rəsmiləşdirilməsi və işlərə avtomatlaşdırmaq;
2. Gömrük xidmətlərində idarəetmə proseslərinin həllində elektron metodlardan istifadənin genişləndirilməsi;
3. Gömrük sistemində idarəetmə proseslərinin İKT ilə təmini;
4. XIƏ əks etdirən məlumatların operativ surətdə yığılması, onların təhlilinin həyata keçirilməsi;
5. Ölkənin dövlət və icra orqanlarının müvafiq İKT ilə məlumatlandırılması;
6. Dünya dövlətinin mərkəzi gömrük orqanları ilə informasiya mübadiləsini həyata keçirmək.

Respublikada gömrük xidmətində çevik xidmətini təmin etmək üçün vahid korporativ şəbəkənin yaradılması olduqca vacibdir. Belə ki, bu şəbəkə gömrük sərhədini keçən və sərhədləşdirilmiş yüklər barədə təcili məlumatların “On-line” rejimində DGK göndərilməsini təmin edəcəkdir. Hal-hazırda Respublikamızda bu rejimdə işləyən korporativ şəbəkə 40 sərhəd və gömrük sərhədləşdirilməsi ilə məşğul olan gömrük xidmətlərini icra edir. Bundan əlavə xidmətində gömrük orqanlarında lokal şəbəkələr yaradılmış və onların informasiya mübadiləsində və müxtəlif gömrük qaydalarının təşkilində böyük rol oynayır. Bundan əlavə korporativ şəbəkənin istismarı zamanı dörd növ rabitə kanalından: a) fiber-optik, b) peyk, v) telefon və q) radio kanallarından istifadə edilir. Belə ki, korporativ şəbəkənin istismarı gömrük rəsmiləşdirilməsi, nəzarət və qaydaların avtomatlaşdırılması üçün şərait yaradır.

Belə ki, gömrük işinin təşkilində müxtəlif rəsmiləşdirmə məsələləri, nəzarət formaları, sərhədi keçən zaman yüklərin qeydiyyatı, müşaiyəti və s. qaydalar böyük üstünlüyə malik olduqları üçün məhz bu qaydaların avtomatlaşdırılması mühüm rol oynayır. Bundan əlavə istiqamətdə aparılan işlərin arasında “Çatdırma”

³ “Gömrükçü” jurnalı. 2005. №6

proqram təminatının tətbiqi sərhədi keçən zaman yüklərin qeydiyyatına, nəzarətdə saxlanılmasına, daxili elektron poçt əsasında göndərən yüklərin elektron müşahidəsinə şərait yaradır. Həmin proqram təminatı vasitəsilə idxal, ixrac və tranzit yüklərə elektron nəzarət həyata keçirilir.

Belə ki, gömrük rəsmiləşdirilməsi və ya yük gömrük bəyannamələrində qeyd edilən məlumatlara kompüter proqram təminatı vasitəsilə elektron nəzarəti “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılması sistemi” nin (GRNAS) layihə sənədləri tərtib olunmuş və proqram təminatı həyata keçirilir. Bu proqram təminatı əvvəlcə, ekperimental qaydada gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə məşğul olan 30 gömrük orqanında tətbiq olunmuşdur ki, bu da ümumi sayın 90%-ni təşkil edir. Belə ki, qeyd edilən sistemin tətbiqi nəticəsində rəsmiləşdirmə vaxtına təxminən 7 dəfə qənaət edilir.

Respublikanın gömrük sistemində əmtəə və nəqliyyat vasitələrinə fiziki baxışın avtomatlaşdırılması, avtomatik rejimdə yüklərin müşayiət edilməsi, normativ sorğu materiallarının məlumat bazarlarının yaradılması həyata keçirilir. Hal-hazırda ölkədə gömrük orqanlarının “Statistika və AİS” bölmələrində “Gömrük” proqram təminatının köməyiylə gömrük fəaliyyət zonası üzrə XIƏ-nin analizi həyata keçirilir. Belə ki, gömrük xidməti üçün əsas problemlərdən biri müvəqqəti ixrac və idxal olunmuş əmtəələrə və nəqliyyat vasitələrinə effektiv nəzarətin təşkili sayılır. Belə ki, proqram təminatı vasitəsilə ölkənin gömrük orqanlarında müvəqqəti yük və nəqliyyat vasitələrinə aid məlumatlar, eləcə də əmtəələrin geri qaytarılması, vaxtının uzadılması, rejiminin dəyişdirilməsi haqqında məlumatlar Dövlət Gömrük Komitəsinə istiqamətlənir. Respublika səviyyəsində və yerli gömrük orqanlarında məlumat bazaları müvəqqəti yüklər üzrə analizlərin aparılmasını və gömrük qaydalarının pozulmasını müəyyən etməyə şərait yaradır.

Belə ki, ölkədə gömrük işinin müasir səviyyədə təşkili, xeyli dərəcədə idarəetmə proseslərinin avtomatlaşdırılmasından asılıdır. Belə ki, “Risklərin idarə edilməsi avtomatlaşdırılmış sistemi” nin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hal-hazırda bu sahədə 50 sayda riskləri müəyyən edən ölçülər seçilmiş, yerli gömrük

orqanlarından Dövlət Gömrük Komitəsinə göndərilən riskləri təsvir edən ilkin məlumatların tərkibi və strukturu müəyyən edilmiş, eləcə də risklərin qiymətləndirmə prinsipi müəyyən edilmişdir⁴.

1997-ci ildən etibarən ölkənin XİF-in tənzimlənməsi üçün bir sıra normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir. Belə ki, “Gömrük Məcəlləsi”, “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında”, “Ömtəə nişanı və coğrafi göstəricilər haqqında”, “Dövlət satınalmaları haqqında” qanunlar, “Sahibkarlığın inkişafı və dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında”, “Alqaqollu içkilərin, etil spirtinin və tütün məmulatlarının istehsalının, idxalının və satışının tənzimlənməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları qəbul edilmişdir.

Gömrük siyasəti haqqında qəbul edilmiş əsas normativ-hüquqi sənədlərdən biri “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur⁵.

Azərbaycan Respublikası “Gömrük tarifi haqqında” Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən Respublikamızda gömrük rüsumlarının 3 növü müəyyən olunmuşdur: a) advalor-malların gömrük dəyərinə görə faizlə; b) spesifik-mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlərlə; v) kombinə edilmiş-hər iki növü birləşdirməklə hesablanan.

“Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” 12 aprel 2001-cil tarixli 80 sayılı qərarına əsasən advalor, aksizli mallara isə spesifik rüsumlar tətbiq olunur.

Müqayisə edilən zaman XİF-də gömrük-tarif tənzimlənməsinin və gömrük orqanlarında maliyyə-vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, gömrük-vergi qanunvericiliyinə dair normativ aktların gücləndirilməsi sahəsində xeyli işlər

⁴ Azərbaycan Respublikasının qanunlar məcmuəsi

⁵ AR Gömrük Tarifi haqqında qanun B.,1995

görülmüşdür. Belə ki, spesifik rüsumların advalor rüsumlarla əvəz olunmasının mərhələli şəkildə yerinə yetirilmişdir. Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə daha 10 mal qrupunda spesifik rüsumlar advalor rüsumlarla əvəz olunmuşdur. İstehsalı genişləndirmək və ixraca əlverişli şərait yaratmaq üçün eyni adlı əmtəələrin idxalına tətbiq olunan gömrük tarif stavkalarına yenidən baxılmış, daxili bazarın qorunması, daxili istehsalın inkişafı üçün müəyyən işlər nəzərdə tutulur.

Ölkədən ixrac edilən əmtəələrin gömrük dəyərinə nəzarəti gücləndirmək məqsədilə “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi Qaydaları”na Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə dəyişikliklər və əlavələr edildikdən sonra, beynəlxalq praktika nəzərə alınmışdır. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə idxal edilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi və gömrük orqanları tərəfindən nəzarət prosesinin həyata keçirilməsi Qaydalar” layihəsi hazırlanmışdır. Əmtəələrin gömrük qiymətləndirilməsi üzrə gömrük idarələri arasında çevik qarşılıqlı zəruri əlaqələrin təşkil edilməsi, gömrük idarələrinə qanunlar barədə köməklik göstərilməsi, qiymət intizamının daha da möhkəmləndirilməsi olduqca vacibdir. Belə ki, hər bir malın kodu üzrə məlumat bazası rəsmiləşdirilən əmtəələr üzrə gömrük dəyərini analiz etməyə imkan yaradır.

Respublikamızda artıq gömrük sahəsində valyuta nəzarəti xüsusilə gücləndirilmişdir. Belə ki, konsiqnasiya əməliyyatları üzrə vaxtı çatmış, gecikdirilmiş vəsaitin ixracatçıların bank hesablarına daxil olması, barter yolu ilə aparılan ixrac əməliyyatları üzrə göndərilən əmtəələrin ekvivalent dəyərində əvəzinin ölkəyə gətirilməsi həyata keçirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Gömrük Məcəlləsinin 121-ci maddəsinə əsasən gömrük rüsumunun və aksizlərin hesablanması üçün əmtəələrin və nəqliyyat vasitələrinin “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq müəyyən edilən gömrük dəyəri əsas hesab edilir. Əmtəənin gömrük dəyəri isə gömrük sərhədinə qədər əmtəəyə çəkilən bütün xərclərin (istehsalçının qiyməti, nəqliyyat xərcləri, yükləmə-boşaltma, sığorta) cəmidir. Əmtəələr üçün əlavə dəyər

vergisinin hesablanması üçün əmtəənin gömrük rüsumunun cəmi, aksizə düşən əmtəələr üçün isə aksiz məbləğinin cəmi əsas kimi qəbul edilir.

Qanunvericiliyə görə gömrük tariflərinin əsas məqsədləri kimi, Respublika ərazisinə əmtəələrin gətirilməsi və aparılmasının valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli işlərinin təmin edilməsi, valyuta sərvətlərinin ölkənin gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən aparılması üzərində optimal nəzarətin həyata keçirilməsi, səmərəli integrasiya əlaqələrinə şərait yaradılması öz əksini tapmışdır.

Belə ki, valyuta tənzimlənməsi ixrac və idxalın iqtisadi tənzimlənmə üsullarından biri hesab edilir. AR-də 1994-cü ildə qəbul olunan “Valyuta tənzimlənməsi haqqında” qanunu ilə ixrac-idخالın valyuta tənzimlənməsinin hüquqi bazasını təşkil edir. Mövcud qanuna görə hüquqi və fiziki şəxs olan rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta sərvətlərini Respublikamıza köçürmək, gətirmək və göndərmək hüquqları vardır. Bu işdə Milli Bankı və DGK-si ölkədə valyuta nəzarətini həyata keçirən təşkilatlar kimi müəyyən edilmişdir.

2010-cu ildə qanunda ölkəyə valyuta vəsaitlərinin gətirilməsi, habelə ölkədən çıxarılması ilə bağlı dəyişikliklər edilmişdir. Qanunda fiziki şəxslər tərəfindən əvvəllər nağd şəkildə ölkə ərazisinə gətirilmiş valyuta vəsaitlərinin ölkədən çıxarılması 40 min ABŞ dolları ekvivalentinə qədər azaldılmışdır. Bundan başqa əsasən, fiziki şəxs olan rezidentlər tərəfindən Respublikamızda ərazisinə gətirilən valyuta vəsaitlərinin məbləği 40 min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda, gömrük orqanları həmin vəsaitlərlə bağlı müvafiq məlumatları 10 gün müddətində ölkənin Milli Bankına və müvafiq icra hakimiyyəti strukturlarına təqdim olunmalıdır. Respublikada qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarını müəyyən edən maddədə aparılan dəyişikliklərə görə, qeyri-rezidentlər tərəfindən ölkə ərazisinə gətirilən və xaricə aparılan valyuta vəsaitləri ekvivalentinə qədər sərbəst, bundan yuxarı həcmdə vəsaitlər isə müəyyən gömrük rəsmiləşdirmələri ilə nəticələnmişdir. Başqa bir düzəlişə görə, AR Dövlət Gömrük Komitəsinin yerinə valyuta nəzarəti agentləri kimi əsas valyuta nəzarəti orqanı müvəkkil banklar çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” ölkə prezidentinin 1997-ci il fərmanında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verən müasir qaydaları öz əksini tapmışdır. Bu fərmanda ölkə ərazisində istehsal, emal, təkrar emal olunan əmtəələrin ixracı, kreditlə ixrac əməliyyatları və müvəqqəti ixrac əməliyyatları üzrə qaydalar müəyyən edilmişdir. Belə ki, prezident fərmanının əlavəsində ixracı və idxalı Nazirlər Kabinetinin sərəncamı əsasında aparılan əmtəələrin siyahısı aşağıdakı siyahısı müəyyən olumuşdur:

1. Ölkədən silah və hərbi texnika, onların istehsalı üçün zəruri olan ehtiyat hissələri;
2. Barıt partlayıcı maddələr, partlayış pirotexnika maddələri;
3. Nüvə materialları, texnologiyaları, avadanlıqları və qurğuları;
4. Narkotik vasitələr və Respublika ərazisində dövryyəsi məhdudlaşdırılan psixotrop maddələr;
5. Silahlanma və hərbi texnikanın yaradılması üçün istifadə olunan elmi-texniki məlumat, texnologiyalar material və avadanlıqların ayrı-ayrı növləri.

Qeyd etmək lazımdır ki, fərmanın digər əlavəsində isə ixrac və idxalın müvafiq dövlət idarələrinin rəyi alınmaqla aparılan spesifik əmtəələrin siyahısı göstərilir.

- 1) Ov heyvanları, yabanı bitkilər və qazıntılarda tapılmış heyvan skletlərinin ixracı Ekologiya və Təbii Sərvətlər,
- 2) Ov heyvanlardan və yabanı bitkilərdən dərman istehsalı üçün xammal, ilan, və əqrəb zəhərləri Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin və Səhiyyə Nazirliyinin;
- 3) Ölkəmizdə quruda və dəniz iqtisadi zonsaı hüdudlarında yerləşən istilik enerjisi və mineral xammal yataqları haqqında və rayonlar haqqında məlumat Dövlət Geologiya və Dəniz Ehtiyatları Komitəsinin və Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin;
- 4) İxtiralar, ”nou-hau” və elmi tədqiqat işlərinin nəticələri Milli Elmlər Akademiyasının və Standartlaşdırma və Patent üzrə Komitə;

- 5) İncəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və əntiq əmtəələr Mədəniyyət Nazirliyinin;
- 6) ozondağıdıcı maddələr və tərkibində belə maddələr olan məhsullar Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin;
- 7) Ölkə ərazisində dövriyyəsinə nəzarət edilən psixotrop maddələr Səhiyyə Nazirliyinin rəyi alınmaqla ixrac və idxal olunmasına icazə verilir.

Belə ki, ölkəmizdə ixracın təkmilləşdirilməsi istiqamətində Nazirlər Kabinetinin xeyli miqdarda qərarları qəbul edilmişdir. Nazirlər Kabinetinin AR-da ixrac və idxal əməliyyatları üzrə gömrük vergiləri tariflərinin dərəcələri haqqında 21 iyul 1993-cü il tarixli 40 sayılı qərarı ilə ixrac üzrə göstərilənlər gömrük vergilərindən azad olunurdu⁶:

1. Dövlət tapşırığı üzrə ixrac edilən əmtəələr;
2. Ölkədən kompensasiya və kooperasiya əsasında göndərilən əmtəələr;
3. Dövlətlərarası kontraktlar üzrə qarşılıqlı razılaşmalara müvafiq ixrac edilən əmtəələr;
4. Ölkədə təkrar ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi.

Mövcud qərara əsasən ən zəruri ərzaq və xalq istehlakı əmtəələrinin idxalı gömrük vergilərindən tamamilə azad olunurdu. Ölkə qanunvericilik sənədinə görə, 30 əmtəə qrupuna ixrac vergisi müəyyən olunmuşdur. Belə vergilər ərzaq məhsullarına, kənd təsərrüfatı xammallarına, spirtli içkilərə, neft və neft məhsullarına, neft-kimya sənayesi, metallurgiya sənayesi məhsullarına tətbiq edilirdi.

Digər bir Nazirlər Kabinetinin 16 dekabr 1996-cı il tarixli 170 sayılı Qərarına əsasən 10 yanvar 1997-ci ildən etibarən ölkəmizdə ixrac olunan əmtəələrə onların nəticələrindən asılı olaraq gömrük ixrac rüsumları ləğv edilmişdir. Ölkənin ixrac potensialının artırılmasında bu məsələ xüsusi olaraq göstərilməlidir. Mövcud Azərbaycanın emal müəssisələrinin xarici bazara çıxışını xeyli yüngülləşdirdi.

Nazirlər Kabinetinin 178 sayılı qərarı ilə idxal gömrük rüsumlarında da dəyişiklik olunmuşdur. Əmtəələrin növündən və gömrük dəyərindən asılı

⁶ AR Nazirlər Kabinetinin qərarları. B.,2000

olmayaraq onlar 14% dərəcə ilə idxal gömrük rüsumuna cəlb olunmasına başlandı. Bu cür qaydanın tətbiqi gömrük idxal rüsumlarının tonlanması işinin asanlaşmasında və təkmilləşdirilməsində öz əhəmiyyətli rolunu oynadı və gömrük xidmətinin işini xeyli yaxşılaşdırdı.

AR Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 1998-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idخال əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında” Qərarına görə ixrac olunan əmtəələr onların növlərindən asılı olmayaraq ixrac rüsumundan azad edilmişdir.

Hal-hazırda xarici ticarət əlaqələrinin tarif tənzimlənməsi “Azərbaycan Respublikasının idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” AR Nazirlər Kabinetinin 2002-ci il 14 may tarixli 85 nömrəli qərarı sonrakı illərdə bu qərara edilmiş bəzi dəyişiklik və əlavələrlə tənzimlənir⁷. Mövcud qərara əsasən yalnız metallurgiya sənayesinin ilkin məmulatları (dənəvər və tozşəkilli məhsullar) hər ton üçün 6 ABŞ dollarından 16 ABŞ dollarına qədər həcmdə ixrac vergisinə cəlb olunur. Göstərilən qərara əsasən, hökumət ölkə istehsalı stimullaşdırmaq üçün ölkədə istehsalı mümkün olan bir çox əmtəələrin idxalına gömrük rüsumlarını artırmışdır. Bundan başqa xarici ticarətə daxil olan 18143 məhsulun 6216-ı 16%-lik dərəcə ilə idxal rüsumun tətbiq edir. Bundan əlavə 3416 məhsulun 0,6%-lik, 3015 məhsuldan (13,7%) isə 0%, 2%, 4%, 6%, 7%-lik dərəcə ilə idxal rüsumuna cəlb edilir. Bundan başqa 7513 (və ya 38,5%) məhsul spesifik gömrük rüsumuna cəlb olunur. Bunlardan əlavə, qanunvericiliyə görə, gömrük ixrac vergilərinin əmtəələrin, işlərin, xidmətlərin kontraktlara əsasən reallaşdırdığı valyuta ilə ödənilməsi və Respublika Hökumətinin xarici ölkələrlə azad ticarət kontraktı olduğu halda ikitərəfli razılığa əsasən əmtəələrin idxalına və ya ixracına gömrük vergisi tətbiq olunması göstərilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın xarici dövlətlər və onların hökumətləri ilə həyata keçirilmiş çoxsaylı və çoxistiqamətli razılaşmalar, müqayisələr və digər qarşılıqlı sənədlər Respublikamızda həyata keçirilən gömrük

⁷ AR Nazirlər Kabinetinin 2001-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. B, 2002

siyasətinin hüquqi bazasının daha da möhkəmlənməsinə təkan verir. Xüsusilə MDB dövlətləri üzrə ölkələr arasında ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq üzrə birgə hökumətlərarası komissiyalar tərəfindən hazırlanır və tətbiq edilir. Hal-hazırda bir çox ölkələrin, o cümlədən Respublikamızın ixracında əsas tərəf-müqabili ölkələr olan Rusiya, Belarusiya, Qazaxıstan, Bolqarıstan, Türkiyə, Ukrayna, Gürcüstanın və başqa ölkələrin hökumətləri ilə iqtisadi vergiyə cəlb etməyə yol verməməsi haqqında sazişlər imzalanmışdır. Son dövrdə bir sıra ölkələrlə bu sahədə işlərin davam etdirilməsi nəzərdə tutulur.

RespublikamızınMDB ölkələri ilə kontraktları

<i>Sazişin növü</i>		<i>Qarşı tərəf</i>
1	<i>Sərbəst ticarət haqqında saziş</i>	<i>Moldova Respublikasının hökuməti Gürcüstan hökuməti, Ukrayna Qazaxıstan Respublikası hökuməti</i>
2	<i>Gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş</i>	<i>Ukrayna hökuməti, Moldova, Qazaxıstan Respublikası hökuməti Livan Respublikası hökuməti Bolqarıstan Respublikası hökuməti Estoniya Respublikası hökuməti İran İslam Respublikası hökuməti</i>
3	<i>Meyvə-tərəvəz məhsullarının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı guzəştlərin təüdim edilməsi haqqında saziş</i>	<i>Moldova Respublikası, Ukrayna, Gürcüstan, Belarus Respublikası və Rusiya Federasiyasının gömrük xidmətləri arasında, Bolqarıstan</i>
4	<i>Malların(işlərin,xidmətlərin) ixracı və idxalı zamanı vasitəli vergilərin tutulması prinsipləri</i>	<i>Belarus Respublikası hökuməti, Rusiya,</i>

	<i>haqqında saziş</i>	<i>Gürcüstan hökuməti, Ukrayna Qazaxıstan Respublikası hökuməti</i>
5	<i>Valyuta, ixrac-idxal nəzarəti sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş</i>	<i>Özbəkistan Respublikası hökuməti, Rusiya, Ukrayna Moldova Respublikası hökuməti</i>

Sxemdən göründüyü kimi, Azərbaycan hökuməti ilə bir sıra MDB ölkələri, (Rusiya, Ukrayna, Moldova, Gürcüstan, Qazaxıstan Respublikası hökuməti) arasında sərbəst ticarət haqqında saziş imzalanmışdır. Bu sazişə görə tərəflər qarşılıqlı şəkildə əmtəələrin ixracına və idxalına gömrük rüsumları, vergiləri və s. yığımları tətbiq olunmur.

Azərbaycan ilə Belarus, Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna və Gürcüstan Respublikası hökuməti arasında əmtəələrin, işlərin, xidmətlərin idxalı və ixracı zamanı vasitəli vergilərin tutulması prinsipləri haqqında sazişlər tətbiq edilir.

Tədqiqatlar göstərir ki, son dövrdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı ölkədə ümumi inkişafı Dövlət Proqramına uyğun olaraq (2014-2018) prioriteti kimi çıxış edir. Ölkədə regional iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən aqrar sektorun inkişafının təmin edilməsi getdikcə daha böyük rol oynayır. Respublikamızda kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas xarici satış bazarını təşkil edən MDB ölkələri, o cümlədən, Moldova, Belarusiya, Qazaxıstan, Ukrayna və Rusiya Federasiyası gömrük xidmətləri arasında meyvə-tərəvəz məhsullarının gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı güzəştlərin tətbiqi nəzərdə tutulur. Mövcud razılaşmaya əsasən göstərilən əsas məsələ dövlətlərin ərazisində istehsal olunan meyvə-tərəvəz məhsulları gömrük ərazisindən təcili olaraq başqa ölkə ərazisinə göstərilir.

Qeyd edilən beynəlxalq kontraktlarla yanaşı, bir çox MDB və dünya dövlətləri ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq haqqında kontraktlarda ixracın tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Son dövrdə Azərbaycan, Livan, Rusiya, Belarus, Bolqarıstan, Estoniya, Ukrayna, Qazaxıstan və İran İslam Respublikasının hökuməti ilə Respublikamız arasında müvafiq razılaşmalar vardır. Bu sazişlərdə digər məsələlərlə yanaşı, tərəflər arasında sərnişin və yük daşımalarının inkişafına onun sürətləndirilməsinə imkan yaradılması da öz əksini tapmışdır.

2000-ci ildən başlayaraq ölkədə BVF-nin tövsiyələri əsasında 14%-lik vahid idxal rüsum dərəcələri tətbiq olunmağa başlamışdır. Bu həmin dövrdə qüvvədə olan vahid mal nomenklaturasının 100 əmtəə qrupundan 76-na aid edilmişdir. Qalan 30 mal qrupuna isə 6%-lik gömrük idxal rüsumu tətbiq edilir. 2005-ci ildən isə bu mal qruplarının bəzilərinə: güllər və sair bitkilər, meyvələr və qozlar adlı mal qruplarına dəyişiklik edilərək 17%-lik gömrük idxal rüsumları tətbiq edilmişdir.

Ölkəmizin gömrük siyasəti sahəsində hüquqi bazanın mövcudluğu ilə yanaşı Respublikamızın xarici ticarətinin həcmnin getdikcə artması, lazımı stimullaşdırıcı amillərin, həmçinin daxili bazarın formalaşması yerli əmtəələrin dünya bazarlarına çıxışının tədqiq edilməsi məsələlərin həlli üçün yeni qanunların qəbul olunması və onun təkmilləşdirilməsi olduqca vacibdir.

Bu sahədə Respublikamızda əmtəələrin idxal qaydalarının sadələşdirilməsi istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür. Ölkə qanunvericiliyində idxal və ixrac zamanı subyektlərin hərəkətlərinin rəsmiləşdirilməsi qaydaları dəqiqləşdirilmişdir. Respublikada istehsal edilən əmtəələrin idxalı zamanı rezidentlər tərəfindən tələb olunan sənədlərin siyahısı qanunvericilikdə müqavilə, rüsum, invoys, yol-nəqliyyat sənədləri, malın mənşə ölkəsini müəyyənləşdirən sənədi, keyfiyyət sertifikatı, qaydalar aradan götürülmüşdür. Respublikaya gətirilən əmtəələrin gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük yığımı gömrük qiymətinin 0,20%-i məbləğində müəyyən edilmişdir. Respublika qanunvericiliyinə görə, tranzit yükləri üçün 40 ABŞ dolları, hər əlavə yük deklarasiyası üçün isə 15 ABŞ dolları məbləğində rüsum tutulur. Yük maşınlarının qeydiyyatı üçün isə 15 dollar, digər vasitələr üçün

20 dollar məbləğində ödəniş tələb edilir. Humanitar yardım kimi gətirilən, beynəlxalq təşkilatların göndərdikləri mallara idxal rüsumları tətbiq olunmur.

İnkişaf etmiş dünya iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq Azərbaycanda gömrük rüsumları bu cür dərəcədə tətbiq olunur: 1) təyinatı üzrə azad olunması, sıfır dərəcəli gömrük rüsumu, 5% rüsum, 10% rüsum, 5% rüsum, 3% rüsum, 0,5% rüsum. Bir çox əmtəələrə 6 aydan çox olmayaraq mövsümi rüsumlar tətbiq olunur. Belə ki, gömrük tarifində nəzərdə tutulmuş gömrük rüsumları dərəcələri tətbiq olunmur.

Azərbaycanın iqtisadi maraqlarını qorumaq üçün idxal olunan əmtəələrə müvafiq surətdə xüsusi, antidempinq və kompensasiya rüsumları tətbiq oluna bilər. Qanuna görə etil spirtinə, alkoqollu içkilərə (pivədən başqa), tütün məmulatlarına kvotalar müəyyən edilmişdir. Respublikanın metallurgiya müəssisələrinin xammal bazasının genişləndirilməsi və onların səmərəli inkişafına nail olmaq məqsədilə Azərbaycan prezidentinin 17 aprel 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə qara və əlvan metal qırıntılarının və tullantılarının ixracına qadağa qoyulmuşdur⁸.

⁸ AR prezidenti Heydər Əliyevin 17.04.2001-ci il fərmanı

1.2. İqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində gömrük siyasətindən istifadənin nəzəri aspektləri

Qloballaşma şəraitində hər hansı bir ölkədə normal bazarının formalaşması, onun əmtəələrlə təmin olunması tələb və təklifin həcm və strukturu ilə sıx bağlıdır. Belə ki, istehlakçıların gəlirləri və qiymətlər arasında inkişaf edən uyğunluğun təmin edilməsindən xeyli asılıdır. Bazar münasibətlərinin təşəkkülü şəraitində isə belə tarazlığın təmin edilməsi xeyli dərəcədə xarici iqtisadi əlaqələrlə bağlıdır. Bazar iqtisadi sistemdə istehlak bazarında təklif, yalnız daxili mənbələr hesabına deyil, həm də idxal məhsulları hesabına təşəkkül tapır. Bundan əlavə milli istehsalı inkişaf etdirmək və effektivliyini artırmaq üçün əlavə imkanlar meydana çıxır.

Bazar sistemində xarici iqtisadi əlaqələr istehlak bazarında tələbin formalaşmasına güclü təsir göstərir. Belə ki, bir tərəfdən, tələbin yeni strukturu formalaşır, digər tərəfdən isə, rəqabətin artmasına müvafiq olaraq istehlakçıların seçim imkanları genişlənir və qiymətlər aşağı düşür. Qiymətlərin aşağı düşməsi isə, alıcıların qabiliyyətlərinin yüksəlməsinə güclü təsir göstərir.

Sərbəst iqtisadi sistemdə XIƏ istehlakçıların qazancına da təsir göstərir. Belə ki, istehsal imkanları genişləndiyinə görə hüquqi və fiziki şəxslərin məşğulluq səviyyəsi yüksəlir və onların həyat təzi yaxşılaşır. Başqa tərəfdən, əhalinin bir qisminin digər ölkələrdə işləməsi və ixrac imkanları meydana çıxır. Belə ki, sərbəst iqtisadi sistemdə istehlak bazarında rəqabətin idxal hesabına çoxalması qiymətlərə də təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr istənilən ölkədə istehlak bazarının formalaşmasına həm birbaşa, həm də dolay yolla təsir göstərir.

Belə ki, birbaşa təsir bilavasitə idxal-ixrac əməliyyatları ilə bəli olduğı halda, dolay təsir çoxşaxəlidir. Dolay təsirin əsas istiqamətlərini belə ifadə etmək olar:

1. Ölkədə istehlak malları üzrə daxili bazar tələbatının daha dolğun ödənilməsi və inkişafı üçün şəraitin olması;
2. Ölkədə istehlak malları üzrə daxili bazar tələbatından artıq istehsal olunan yerli əmtəələr üçün xarici bazarlara çıxış imkanının mövcudluğu;

3. Ölkədə bazar həcmi genişləndirmək hesabına rəqabət şəraitinin inkişafının qiymətləri aşağı düşməsinə təsiri;

4. Ölkədə istehsal faktorlarına tələbatın daha dolğun ödənilməsi və beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərinə müvafiq olaraq ixtisaslaşma nəticəsində istehsal ehtiyatlarının çoxalması;

5. Ölkədə elmi-texniki tərəqqinin dünya səviyyəsində mövcud olan son nailiyyətlərinin ölkədə tətbiqi üçün şərait yaradılması;

6. Ölkə iqtisadiyyatının və daxili istehlak bazarında dinamikliyin təmin edilməsi;

Müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinin tələblərinin nəzərə alınması olduqca vacibdir. Hüquqi və fiziki şəxslərin birinin digərinə nisbətən müqayisəli üstünlüyü olduğu kimi bu və ya digər əmtəənin istehsalında bir ölkənin hər hansı bir kompaniyanı digər bir ölkənin bütün kompaniyalarına nisbətən müqayisəli üstünlük əldə edir. Belə ki, beynəlxalq əmək bölgüsünün və xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin zəruriliyi meydana çıxır. Başqa sözlə desək, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr hər bir ölkə üçün lazımdır. Belə ki, dövlət bu işi tamamilə bazarın öz ixtiyarına buraxa bilməz. Ona görə ki, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrdə tərəf müqabil kimi hər şeydən əvvəl müxtəlif ölkələrin firmaları çıxış edirlər. Həmin firmalar isə ölkənin ümumi maraqlarından çox öz maraqlarını düşünürlər. Dövlətin xarici ticarət- iqtisadi əlaqələrə müdaxiləsi yerli istehsalın və daxili bazarın qorunması. Ümumi daxili məhsulun artmasına şərait yaradılması və başqa makroiqtisadi problemlərin həlli ilə əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrə müdaxiləsi qaçılmaz və ölkə üçün vacibdir. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadi proseslərə təsiri yalnız tənzimləmə şəklində olur. Bundan əlavə iqtisadi tənzimləmənin göstərilən tərəflərinin elmi əsaslarını öyrənmək məqsədilə əvvəlcə istehlak əmtəələri üzrə xarici ticarət dövryyəsinə daxil olan əmtəələr iki qrupa bölünür:

I. Ölkənin özündə istehsal olunmayan və ya ölkənin onu idxal etmək məcburiyyətində qaldığı əmtəələr. Həmin əmtəələrin idxalını tənzimləməsi idxal

rüsumlarının, bir sıra əlavə vergilərin və keyfiyyət ekspertizası kimi texniki yoxlamaların tətbiqi ilə bağlıdır.

II. Ölkənin özünün kifayət qədər istehsal edə bildiyi əmtəələr. Belə ki, dövlətin bu sahədə xarici ticarəti çevik və düşünülmüş siyasət ilə tənzimləməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm rol oynayır. Belə ki, keçmiş SSRİ kimi böyük dövlətdə bir çox kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə məşhur olan Azərbaycanın hazırda, hətta öz istehlak bazarında xaricdən gətirilmiş bu cür əmtəələrin üstünlük qazanmasının səbəbi yəqin ki, düşündürücüdür. Dövlət bu qrup əmtəələrlə xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr sahəsində hansı siyasəti həyata keçirməlidir sualına cavab vermək üçün yenə də tələb və təklif qanunlarına diqqət yetirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhsulların dünya bazarı qiyməti onun daxili bazar qiymətindən yüksəkdir. Xarici ticarətə icazə verilibsə, o zaman məhsulun bir hissəsi xarici bazarlara çıxarılır və nəticədə məhsulun daxili bazar qiyməti həmin əmtəənin dünya bazarı qiyməti səviyyəsinə qalxır. Bu halda məhsulun dünya bazarı qiyməti xətti yenə də yerli tələb və yerli təklif xətlərini iki müxtəlif əmtəə həcmində malik nöqtələrdə kəsir.

Ölkədə sərbəst şəkildə həyata keçirilən xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr bu prosesdə iştirak edən tərəf-müqabil ölkələrin hər biri üçün əlverişlidir. Belə ki, ayrı-ayrı ölkələrin milli maraqları və ölkə daxilində cəmiyyətin ümumi marağı ilə xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin iştirakçılarının xüsusi maraqları üst-üstə düşmədiyindən xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin müxtəlif vasitələrlə tənzimlənməsi meydana çıxır.

Dünya iqtisadçıları xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin tənzimlənmə sistemində istifadə olunan vasitələri belə təsnifləşdirirlər:

1. Ticarətdə iqtisadi vasitələr: kömrük rüsumları, yığımlar, bərabərləşdirici sərhəd vergiləri, milli məhsul istehsalçılarına maliyyə yardımlarının tətbiqi;

2. Ticarətdə inzibati vasitələr: ixrac və idxal qadağaları və məhdudiyyətləri, lisenziyalasdırma və kvotalasdırma, ixracın könüllü məhdudlaşdırılmasının həyata keçirilməsi;

3. Ticarət texniki vasitələr: texniki norma və standartlar, standartlara uyğunluğu təyinetmə üsulları, təhlükəsizlik qaydaları, normaları, əmtəələrin

sertifikatlaşdırma sistemləri, sanitar-baytar, səhiyyə normaları, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı tədbirlərin tətbiqi;

4. Ticarətdə milli ixracatlara və ixrac üçün məhsul istehsal edən istehsalçılara yardım tədbirlərin tətbiqi;

5. Ticarətdə valyuta-maliyyə tədbirləri: bank uçot dərəcəsi və borc faizi ilə manevr etməklə milli valyuta məzənnəsinə tə'sir göstərmək, valyuta məhdudiyyətləri tətbiqi.

Müasir qloballaşma şəraitində xarici iqtisadi əlaqələrin inzibati tənzimlənmə vasitələri yaznız fəvqəladə şəraitdə səmərəli hesab edilir. Belə ki, normal iqtisadi inkişaf şəraitində isə inzibati vasitələrlə iqtisadi vasitələr arasındakı nisbət iqtisadi vasitələrin xeyrinə həll edilir. XIƏ tənzimlənmə vasitələrindən konkret şəraitin tələbləri baxımından kompleks şəkildə istifadə olunması daha məqsədəuyğundur.

Hal-hazırda bazar iqtisadiyyatı şəraitində XIƏ tənzimlənmə vasitələrindən daha çox istifadə olunan rüsum və kvotaların istehlak bazarına təsirini izah etmək vacibdir. Belə ki, dövlət idxal olunan bu və ya digər əmtəəyə rüsum tətbiq etməklə idxal edənin mənfəətin bir hissəsini dövlət büdcəsinə daxil edilməsini tələb edir. Qarşıdakı dövrdə bunun hamısını və ya bir hissəsini subsidiya şəklində istehsalçılara qaytarır. Belə ki, rüsumun tətbiqi, yerli istehsalçılara həmin məhsulu daxili bazarda daha yüksək qiymətə satmağa və bununla da yerli istehsalın ümumi həcmi artırmağa nail olunur. Bundan əlavə zərərçəkənlərin sayını və zərərin ümumi miqdarını azaltmağa şərait yaradır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsinə görə istər rüsum, istərsə də kvota tətbiq olunduqda məhsulun daxili bazar qiyməti artır, yerli istehlakçıların rifahı aşağı düşür və yerli istehsalçıların rifahı yüksəlir. Bundan başqa kvota rüsumdan iki əsas fərqi vardır. Belə ki, rüsum tətbiq edildikdə bazara çıxarılan və ya gətirilən Məhsulun həcmi öz-özünə, tələb və təklif prinsipinə uyğun olaraq tənzimləndiyi halda, kvota tətbiq edildikdə əgər dövlət tənzimləmə işini bazarın öz ixtiyarına buraxarsa, o zaman “kim tez idxal etdi, o qazandı” prinsipi meydana çıxar. Belə ki, gömrük məntəqələrində növbə yaranar və buradan irəli gələn çətinliklər baş verə

bilər. Ona görə də, dövlət kvotanı lisenziyalaşdırmaq məcburiyyətində qalır. İkinci halda rüsum tətbiqindən gələn vəsait vergi şəklində büdcəyə yığıldığı halda, kvotanın tətbiqindən gələn vəsait kvotaya lisenziyası olanların xeyrinə gedir. Belə ki, gəlirin bir hissəsini öz imiclərini artırmağa xərcləyir, az bir hissəsini isə lisenziya pulu kimi dövlətin büdcəsinə keçirirlər.

Belə ki, barada rüsum kvotadan daha diqqəti cəlb edir. Bundan əlavə rüsum ciddi dövlətlərdə hər ay, hətta hər il dəyişdirilə bilmədiyindən, rəqabət üstünlüyünə malik xarici şirkətlərə yerli istehsalı sıxışdırmağa imkan yaradır. Belə ki, bəzi hallarda, əsasən keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdə kvotaya müraciət etmək zərurəti meydana çıxır.

Tədqiqatlar göstərir ki, qapalı iqtisadi siyasət öz şirəsində bisməyə və son nəticədə öz əlilə özünə ölüm hökmü verməyə bərabər siyasətdir⁹. Yadda saxlamaq lazımdır ki, açıq iqtisadi siyasət nəzarətsiz siyasət deyildir. Belə ki, hər bir dövlətin, xalqın uğurlu gələcəyi xeyli dərəcədə iqtisadiyyatın sərbəstlik səviyyəsinin əlverişli qaydada olmasından asılıdır.

İqtisadçılar belə qənaətə gəlmişlər ki, sərbəst iqtisadi siyasət hər hansı bir Respublikanın təcridolmadan qurtarması, dünya təsərrüfat sisteminə integrasiyası üçün əsas amildir. Belə ki, respublikamızın “açıqlıq” dərəcəsi onun mənafeyinə uyğun qaydada müəyyənləşdirilməlidir. Respublikamızın strateji məqsədli istehsal sahələri müəyyən edilməlidir. Bundan başqa Respublikamız iqtisadiyyatını açıq elan etmiş ölkə həm dünyaya integrasiya olunmaq həm də xarici investisiyaları ölkəmizə cəlb etmək lazımdır. Hal-hazırda iqtisadi böhran şəraitində daha tez və böyük həcmdə investisiya cəlb etmək üçün müəyyən layihələr ekspertiza edilməlidir. Belə ki, ölkənin iqtisadi maraqlarına cavab verməyən və bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən iqtisadi qanunlar edilməməlidir. Azərbaycanda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, investisiya və xarici kredit siyasəti, vergi və gömrük xidməti sahələrinə dair normativ-hüquqi sənədlərin qəbuluna diqqətin artırılması olduqca vacibdir. Bu məqsədlə mövcud nöqsanları aradan qaldırmaq və

⁹ K..Heydərov Azərbaycan gömrüyü sabit inkişaf yolunda. B., 2005 s.128

minimumu endirmək məqsədilə həmin sənədlərdə düzəlişlər aparılması olduqca vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin daxili bazarının formalaşmasında mühüm əhəmiyyət oynayan kredit məsələsində mütləq orta hədd prinsipinə əməl edilməlidir. Belə halda ölkənin xarici kapitaldan asılılıq təhlükəsi meydana çıxa bilər. Odur ki, Dünya bankının, BVF-nin və digər beynəlxalq təşkilatların kreditlərindən iqtisadi böhran keçirən ölkənin daxili bazarının formalaşması faktoru kimi istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Respublikamıza cəlb edilən xarici investisiyaların təyinatı üzrə reallaşdırılması kiçik investisiyalı müştərək müəssisələr və birgə müəssisələr yaratmaq lazımdır. Bundan əlavə birbaşa investisiyaların yerinə daha çox xarici lisenziyaların əldə olunmasına, yeni texnologiyaların tətbiqinə, təkmilləşdirilməsinə xüsusi fikir verilməlidir. Belə ki, bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünü yaşayan ölkələrə təşrif buyuran xarici investorlar öz şərtlərini qəbul etdirməyə, həmin ölkələri xammal əlavəsinə çevirməyə çalışırlar. Respublikamıza aparılan düzgün iqtisadi siyasət natamam da olsa gözlənilən iqtisadi təhdidlərdən yayınmağa imkan vermişdir. Belə ki, Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatların uğurlu nəticələri bir daha göstərir.

Respublikaya xarici investisiyalar cəlb edilərkən onların hansı sahələrə yönəldilməsi mühüm rol oynayır. Dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsasən elə sahələrə investisiyalar yönəldilməlidir ki, onlar gələcəkdə Respublikanın inkişaf prioritetlərini müəyyən etsin. Belə ki, ölkə üçün strateji məhsul hesab edilən istehsal sahələrinə xaricdən cəlb edilən əsaslı vəsait qoyuluşlarında xüsusilə ehtiyatlı olmaq vacibdir. Belə ki, hər bir investorun yatırdığı investisiyanın gələcəkdə tezliklə mənfəət gətirəcəyinə çalışmaq istəyi nəzərə alınmalıdır. Belə ki, yerli investorların, yerli firmaların, eləcə də müasir tələblərə cavab verən ölkənin milli iqtisadi maraqlarını təmin edən daxili bazarın formalaşmasında rolunu nəzərə almalıdır. Belə ki, yerli investor və firmalar üçün müəyyən maraqları nəzərə almaq vacibdir.

Respublikanın iqtisadi təhlükəsizlik tələblərinə cavab verən daxili bazarın inkişafında özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi mühüm rol oynayır. Belə

ki, özəlləşdirmə bir tərəfdən, iqtisadi təhlükəsizliyi möhkəmləndirə bilər, başqa tərəfdən isə, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına əks təsir göstərə bilər. Şəxsi mülkiyyət sahibləri heç də öz əmlaklarının qədrini başqalarından az bilməz və onların qorunması məqsədilə hər cür tədbirlərə əl atmağa və müxtəlif yollar axtarmağa çalışırlar.

Hal-hazırda özəl sahələrin inkişafına, əsasən istehsal yönümlü özəl şirkətlərin yaradılmasına dövlət qayğısının artırılması ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına birbaşa yardım hesab edilir. Bundan əlavə Respublikamız dünya bazarına əmtəə çıxara biləcək özəl firmaların rəqabətə davamlı olması üçün lazımi şərait yaratmalıdır. Bu məqsədlə müxtəlif üsullardan, məsələn, maliyyə yardımı, güzəştli kredit, gömrük-tarif güzəştləri, vergidən azad etmə müasir texnologiyaların alınmasına, gətirilməsinə yardım metodlarından istifadə edə bilər. Belə ki, ixrac əmtəələri istehsal edənlərə üstünlük verilməlidir. Respublikamızda istehsalı stimullaşdırmaq üçün istər gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərindən və vergi siyasəti səmərəli istifadə edilməlidir. Respublikamızda istehsalın həcmi ilbəil artır və ixracda qeyri-neft sahəsinə məxsus əmtəələrin xüsusi çəkisi artır. Qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən olan dövlətin özünün düşünülmüş ərzaq proqramının olması, onun həyata keçirilməsinə ciddi nəzarət Respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, dövlət çalışır ki, Respublika əhalisi xarici ərzaq təminatından imkan daxilində az asılı olsun. Buna görə fermerlərə kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanlara sifariş verməli, fermerlərə güzəştli kreditlər verilməlidir. Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, toxum, gübrə və imkan daxilində texnologiya ilə təchizat məsələsi Amerika Birləşmiş Ştatlarında olduğu kimi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin ixtiyarındadır. Azərbaycanda Ərzaq Proqramının qəbul edilməsi və onun reallaşması kənd təsərrüfatı sahəsində iqtisadi vəziyyətin normallaşmasına kömək edir. Respublika əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təchizatında yerli məhsulların xüsusi çəkisinin artması meyli son dövrdə güclənmişdir.

Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, bazarın inkişafında elmin rolunun artması ilə yanaşı intellektual mülkiyyətin dövlət

tərəfindən, beynəlxalq normalara uyğun qorunması mühüm vəzifədir. Ölkədə elm tutumlu, yüksək məhsuldarlıqlı əməyin təşkili, ən yeni texnologiyanın yaradılması bilavasitə inkişafı ilə bağlıdır. Ölkədə intellektual mülkiyyətin qorunması bir tərəfdən, rəqabətə davamlı istehsal sahələrinin yaranmasını digər tərəfdən dünya bazarına çıxarılan əmtəələrin istehsalını stimullaşdırır, başqa tərəfdən də beyin axının qarşısını alır.

Hal-hazırda iqtisadi əlaqələrin integrasiyanın ikili xüsusiyyəti və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəlidir. Belə ki, yanacaq, enerji, rabitə, nəqliyyat sahələrinin əlaqələri daha böyük məsələdir. Belə ki, integrasiya dərəcəsinin səviyyəsi ölkənin xarici dövlətlərdən asılılığını çoxaltdı, zəiflətdi, və ya səmərə verə bilməyən faktor kimi də özünü göstərə bilər.

Respublikamızda daxili istehlak bazarının formalaşmasına əks təsir göstərən, iqtisadi təhlükəsizliyin pozulmasına şərait yaradan müxtəlif faktorlar ola bilər. Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, ölkənin həm siyasi, həm də iqtisadi sabitliyi pozulur, hərc-mərclik yaranır, ölkənin sərvəti xaricə daşınır. Bu hallar uzun müddət davam etdikdə isə, ölkə bəzən nəinki öz iqtisadi təhlükəsizliyini itirir, hətta siyasi cəhətdən kiminsə təsiri dairəsinə düşür. Dünyanın inkişaf etmiş iqtisadiyyatlı ölkələrin tarixə təcrübəsi göstərir ki, yeni sistemə keçən və siyasi cəhətdən stabil olmayan ölkədə, köhnə qanunlar işləmir və yeni qanunlar qəbul olunmur. Belə ki, korrupsiya, rüşvətxorluq xroniki hal alır və istehsal getdikcə azalır, yeni sahələr yaranmır. Bəzən ölkə məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşir.

Sərbəst və yaxud ixrac istehsal zonası kimi adlandırılan iqtisadi zonaların formalaşması heç də ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi nöqtəyi nəzərdən əlverişli deyil. Belə ki, xarici sahibkarlar, donor ölkələr və iri xarici investorlar xüsusi zona fəaliyyəti üçün bağlanan kontraktların şərtləri və müddəti daxilində daha çox mənfəət götürməyə çalışırlar. Belə ki, ölkə sahibini gündəlik gəlir deyil, uzun müddətli strateji məqsədin reallaşması maraqlandırılmalıdır. Belə ki, sərbəst iqtisadi zona respublikanın dünya təsərrüfatına qoşulmasına, beynəlxalq iqtisadi məkana uyğunlaşmasına kömək edir. Bundan əlavə respublikada beynəlxalq qanunlara, bazar qaydalarına uyğun fəaliyyət göstərmək, işləmək

vərdişləri aşılıyır. Bundan əlavə yeni texnologiyaya əsaslanan sənaye sahələrinin meydana çıxmasına və bu sahələrdə işləyə biləcək kadrların hazırlanması tələb olunur. Nəhayət Respublikanın valyuta mənfəətini artırsın, işsizliyin azaldılması məsələləri nəzərə alınmalıdır.

Belə bir məsələni göstərmək vacibdir ki, Azad iqtisadi zona heç də yalnız öz qanunları ilə işləmir. Bu zonanın yaradılması da, fəaliyyəti də beynəlxalq qanunlarla yanaşı, həm də ölkənin öz qanun-qaydaları ilə idarə olunur. Sərbəst İqtisadi zonalar respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinə təsiri məsələsi birbaşa respublikanın müvafiq qanunlarına tabedir. Belə ki, sərbəst iqtisadi zonalar özəlləşdirmə, sərmayə qoyuluşu, ixrac-idxal, gömrük xidməti, yeni texnologiyaya əsaslanan istehsal sahələrinin dövlətin qanunları, proqramları ölkənin perspektiv inkişafına, təhlükəsizliyin təmin olunmasına yönəlmişdir.

Sərbəst İqtisadi Zonada sərmayə qoyuluşunda ilk növbədə yerli investorları üstünlük verilməlidir. Belə ki, xarici investorlarla müqayisədə üstünlük deyil, bütövlükdə ölkə daxili sərmayədarlarla növbəti sərbəst iqtisadi zonalara investisiya qoyan yerli investorlara üstünlük əsas hesab edilməlidir. Belə üstünlüklər kreditlə ilk növbədə təmin etmək və güzəştli kreditlər ayırmaq lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici sərmayədarlar uzun müddət burada firmaların şərikləri olsalar da, hətta müəyyən şəxsi mülkiyyət, səhmlər əldə etsələr də, ölkənin milli və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində dövlətin maraqları nəzərə alınmalıdır.

Nəhayət Respublikamızda iqtisadi təhlükəsizliyə dair elə proqram işlənib hazırlanmalıdır ki, o, milli sərvətlərin talan edilib mənfəət gəlir əldə edilməsinə deyil, ölkənin müstəqilliyi və əhəlinin həyat səviyyəsinə istiqamətlənmiş olsun.

II FƏSİL. Daxili bazarın qorunmasında gömrük siyasətindən istifadənin mövcud vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi

2.1 Dövlətin gömrük siyasətinin qorunmasının müasir vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi

Respublika iqtisadiyyatının inkişafında, islahatların dərinləşməsinin təmin edilməsində, sərmayə siyasətində, daxili bazarın qorunmasında, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında, qaçaqmalçılıq və gömrük xidməti mühüm rol oynayır. Respublikada iqtisadi təhlükəsizliyin, suverenliyin, milli maraqların qorunmasında gömrük orqanları müstəsna rola malikdir. Belə ki, gömrük xidməti dövlətin strateji marağının, iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasına xidmət edir. Belə ki, Respublika gömrük təşkilatı öz fəaliyyətində son dövrdə əsaslı inkişafa nail olmuşdur. Xarici ölkələrin gömrük təşkilatları ilə işgüzar əlaqələr yaranmışdır.

Respublika Dövlət Gömrük Komitəsi öz fəaliyyətini ölkədə aparılan iqtisadi islahatlara uyğunlaşdırmış və ölkəmizin iqtisadi siyasətini həyata keçirən ən mühüm orqanlardan biridir. Mövcud gömrük siyasəti nəticəsində gömrük sahəsinin maddi-texniki, hüquqi bazası xeyli inkişaf etmişdir. Belə ki, dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşdırılmasında gömrük vergi və rüsumlarının müstəsna rolu vardır. Gömrük sistemi Azərbaycanda aparılan uğurlu siyasətdə bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında öz yeri olan böyük bir sistemə çevrilmişdir. Ölkədə gömrük nəzarəti gücləndirilmiş, nəzarət formaları təkmilləşdirilmiş, maliyyə-vergi intizamının və normativ bazanın möhkəmləndirilməsi sahəsində müəyyən işlər həyata keçirilmişdir. Respublika gömrük nəzarətinin effektivliyinin yüksəldilməsi, gömrük-buraxılış məntəqələrinin maddi-texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi olduqca vacibdir. Bundan əlavə ölkədə yeni məntəqələrin yaradılması, gömrük xidmətinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemində keçirilməsi, gömrük-tarif tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsi, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi mühüm məsələdir. Əgər 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi üzrə cəmi 4,6 mln. manat gömrük vergi və rüsumları toplanıb büdcəyə k.çürülmüşdürsə, 2015-ci ildə bu rəqəm 1,276 mln. Manat olmuşdur.

2012-ci il qüvvəyə minən Məcəlləsinə əsasən hüquq-mühafizə orqanı statusu almış gömrük orqanları qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı daha ciddi, konkret tədbirlər görmək, habelə gömrük işi sahəsində hüquqpozmaların ilkin istintaqını aparmaq hüququna malikdir. Təbii ki, gömrük orqanlarına hüquq-mühafizə funksiyalarının verilməsi dövlətin iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması üzrə işin gücləndirilməsinə səbəb olmuşdur. 2014-cü ildə qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 3412 hüquqpozma faktı, 2015-ci ildə isə 4216 hüquqpozma faktı aşkar edilmişdir ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 1,3 dəfə çoxdur. 2014-cü ildə gömrük orqanlarının hüquq mühafizə fəaliyyəti tərəfindən 6127 hüquqpozma faktı aşkar edilmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycan Ümumdünya Gömrük təkilatının, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının və bir sıra beynəlxalq təşkilatların üzvüdür. DGK sistemində avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminə keçid tam həyata keçirilmişdir. Belə ki, müasir tipli terminallar yaratmaq, gömrük idarələrinin modernləşdirilməsi işini davam etdirmək, sərhəd-keçid məntəqələrini ən yeni avadanlıq, cihazlarla təmin etmək, xidmət mədəniyyətini yüksəltmək sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Belə ki, gömrük nəzarətini təkmilləşdirmək, kadrların ixtisasını artırmaq, beynəlxalq əlaqələri daha da genişləndirmək gömrük orqanlarının qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Ölkədə gömrük sərhədlərinin və gömrük təminatlarının tanınması haqqında, qaçaqmalçılıq və gömrük prosedurlarının pozulmasına qarşı mübarizə sahəsində bir sıra xarici ölkələrin gömrük xidməti orqanları ilə gömrük məsələləri üzrə əməkdaşlıq və yardım haqqında saziş imzalanmışdır.

Respublikamızın gömrük xidmətinin AİS nəzəri əsasda qlobal şəkildə qurulmuş, gömrükxanaların əksəriyyəti ilə “Modem əlaqə” təmin edilmiş, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrükxanalardan daxil olan gündəlik məlumata əsasən “Gün” məlumat bazası, sərhəd-keçid məntəqələrindən gündəlik keçən yüklər barəsində “Sərhəd” məlumat bazası mövcuddur. Belə ki, idxal olunan malların qiymətinə nəzarəti gücləndirmək üçün onların maksimum, minimum və cari qiymətlərini müəyyən edən gündəlik proqram hazırlanmışdır. Belə ki, gömrük

nəzarətinin effektivliyini artırmaq məqsədilə Dövlət Gömrük Komitəsinin mərkəzi laboratoriyası müasir standartlara cavab verən avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Belə ki, gömrük-buraxılış məntəqələri üçün xüsusi avadanlıq və digər zəruri texniki vasitələr quraşdırılmışdır. Belə ki, XIƏ iştirakçılarına gömrük xidmətinin səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə müasir gömrük idarələri və postları fəaliyyətə başlamışdır. Gömrük Əməkdaşlarının peşə hazırlığının artırılması və onların fəaliyyətinin beynəlxalq normalara cavab verəcək səviyyəyə qaldırılması məqsədilə Dövlət Gömrük Komitəsinin nəzdində müasir texniki vasitələrlə təmin edilən tədris mərkəzi və Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Bakı Regional Tədris Mərkəzi fəaliyyət göstərmişdir.

Respublikamızın Gömrük Təşkilatının özündə institusional təkamül prosesləri, Azərbaycan Respublikasının onlarda iştirakından asılıdır. Gömrük İttifaqı ümumi gömrük sərhədi və üçüncü ölkələrlə xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi mexanizmi kimi azad ticarət zonasıdır. Mütəxəssislərin müəyyən etdiyinə görə, dünyanın əsas ölkələri ÜTT-yə daxil olub ümumdünya sərbəst ticarət zonası təşkil etdikləri vaxt-2010-2025-ci illərdə belə ittifaqlara daha ehtiyac olmayacaqdır. Belə ki, nə Avropa İttifaqı(Aİ), nə də regional ittifaqlar belə birləşmə formasından imtina etmək niyyətində deyillər. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqı sərbəst ticarət zonası yaradıldığı vaxtdan 90-cı illərin ortalarında gömrük sənədlərinin tam ləğvinədək 25 il keçmişdir. Belə ki, bu müddət ərzində vahid rəqabət və valyuta əməliyyatları qaydası , eləcə də ümumi biznes etikası formalaşmışdır.

Respublikamızda keçirilən konfransda Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafı üzrə imzalanan beynəlxalq nəqliyyat üzrə çoxtərəfli kontraktın onun 4 texniki əlavəsindən biri olan gömrük qaydaları və sənədlərin işlənməsi haqqında əlavənin hazırlanmasında AB ilə yanaşı, Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi əməkdaşlıq yaxından iştirak etmişlər. Milli və dövlətlərarası nəqliyyat-ticarət əlaqələrinin inkişaf strategiyasına həsr edilmiş həmin toplantıda Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin yaranması haqqında qərar qəbul edilmişdir. Belə ki, bu layihə Avrasiya məkanında həyata keçirilən ən sürətli və iqtisadi

cəhətdən effektiv kontraktlardır. Belə ki, Beynəlxalq konfransda Avropa və Asiya dövlətləri arasında nəqliyyat əlaqələrinin inkişafı üçün ticarətə, iqtisadi əlaqələrə, dövlətlərin qarşılıqlı surətdə faydalanmasına və zənginləşməsinə dair müəyyən məsələlər müəyyən edilmişdir. Respublikamız tranzit ərazisi olduğu üçün tranzitdən əldə edilən vergi, hətta nəqliyyatı idarə edən adamların ölkə ərazisində xərcləyəcəyi vəsait, rəsmi sərmayələr, beynəlxalq maliyyə ayırmaları, kreditlər, bir çox başqa faktorlar ölkədaxili rəqabət bazarının daha da inkişafına səbəb olacaqdır. Bundan əlavə regionda münaqişələrin aradan qaldırılmasında, mürəkkəb problemlərin həllində mühüm rol oynayacaqdır. Belə ki, bərpa olunan İpək yolunu ölkəmizin “qızıl kəməri” adlandıranlar düz qeyd edirlər. Belə ki, bu yol regionda sülhün bərqərar edilməsinə edilməsinə xidmət edəcəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1998-ci ildə TRASEKA iştirakçısı olan dövlətlərin 2 illik iş proqramının (ümumi dəyəri 30 mln. ekyü) başa çatması ilə bağlı Tbilisidə keçirilmiş konfransda 1998-1999-cu illər üçün yeni proqrama baxıldı. 11 iştirakçı ölkə və Aİ nümayəndələri yaxın iki il üçün ümumi məbləği 20 mln. ekyü olan 14 işçi layihəsini təsdiq etdi. Bu layihələrin 4-18 ay ərzində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Respublikamız 7 layihədə iştirak edəcəkdir ki, onun da ümumi büdcəsi 11,3 mln. ekyü təşkil edir. Bunlardan üçü-“Bakı bərə terminalının bərpası”(müddəti-6 ay, büdcə-250 min ekyü), “Neft körpülərinin bərpası”(6 ay, 250 min ekyü), “Dəmiryol çənlərinin buxarla yuyulması və təmizlənməsi üçün qazanlar”(6 ay, 500 min ekyü) tamamilə Azərbaycana aiddir. Bundan əlavə TASİS layihələr texniki xarakter daşıyır, kommersiya kontraktlarının texniki-iqtisadi əsaslandırmasını tələb edir. Belə ki, gələcəkdə onlar beynəlxalq maliyyə təsisatlarının maliyyələşdirilməsi hesabına həyata keçiriləcəkdir. Belə ki, TRASEKA-nın ümumi büdcəsinin azaldılması qarşıdakı işlərin miqyasını əks etdirmir. Belə ki, işlənib hazırlanmış kontraktların həyata keçirilməsinin əsas maliyyə donoru Aİ və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı hesab olunur. Başqa təşkilatların kreditlərindən də istifadə edilə bilər.

Azərbaycanda iqtisadi islahatlar dövründə baş verən iqtisadi proseslər 2005-2015-ci illərdə də dövlət büdcəsinə, onun strukturuna, gəlir və xərclərinin

dinamikasına əsaslı şəkildə təsir etmişdir. Ölkəmizin büdcə-vergi siyasəti başlıca olaraq, ölkədə sabilliyin təmin olunmasına, onun möhkəmləndirilməsinə, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə, həmçinin əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Respublikada dayanıqlı makroiqtisadi sabitlik, bazar iqtisadiyatı prinsiplərinə əsaslanan büdcə proqnozlaşdırılmasının yeni sisteminə keçidi həyata keçirilmişdir. AR-nın “Büdcə sistemi haqqında” qanuna görə, dövlət büdcəsi layihəsi ortamüddətli makroiqtisadi proqnozlar əsasında tərtib edilir.

Belə ki, dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin əsas məqsədi iqtisadiyyatın dinamik artımını, regionların tarazlı inkişafını, ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sisteminə səmərəli inteqrasiyasının təmin etməkdən ibarətdir. Bundan əlavə ölkədə yoxsulluğun azaldılması, işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınması yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına nail olmuşdur. 2014-2018-ci illər üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı bu məqsədə xidmət edir.

Azərbaycanda aparılan iqtisadi siyasət nəticəsində ölkədə sabitlik qorunub saxlanılmaqla yanaşı qeyri-neft sektoru inkişaf etdirilmişdir. Bu isə ölkədə davamlı iqtisadi inkişafda səbəb olmuşdur. Nəticədə yoxsulluq və işsizliyin səviyyəsi 5% -dən aşağıdır.

Hal-hazırda daxili bazarı və bütövlükdə dövlətin iqtisadi maraqlarını qorumaq üçün gömrük tarif tənzimlənməsi tədbirlərindən, gömrük işi sahəsində valyuta nəzarətindən, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında fiskal siyasətin tətbiqindən geniş istifadə edilir. Bundan əlavə gömrük xidmətinin qaçaqmalçılıq və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə, cinayətlərin və hüquqpozma hallarına qarşı mübarizəsi genişlənmişdir. Ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaranması, xarici ticarət dövriyyəsinin sürətləndirilməsi üçün qanunvericilikdə müyyən edilmiş tədbirlər daha da sadələşdirilmişdir.

Belə ki, gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və gömrük orqanlarının inkişaf etdirilməsi bu sahədə mövcud olan qanunvericilik sənədlərini, beynəlxalq normalara uyğunlaşdırmadan fəaliyyət göstərmək mümkün deyil. Belə ki,

ümumdünya gömrük sisteminə integrasiya gömrük əməliyyatlarının harmonizə edilməsini və sadələşdirilməsini qarşıya qoyur. Hazırkı şəraitdə normativ-hüquqi bazaya yenidən baxılması və onun təkmilləşdirilməsi olduqca vacibdir.

Belə ki, gömrük nəzarətinin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində Gömrük Məcəlləsinə əqli mülkiyyət obyektləri olan əmtəələrin gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı maddələr əlavə edilmişdir. Bundan əlavə əqli mülkiyyət obyektlərinə gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsinin normativ-hüquqi bazası təkmilləşdirilmişdir. Respublikada brokerlik institutunun yaradılması, anbarların tikilməsi ilə bağlı mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün Prezidentin fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Xüsusi hazırlıq(lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növləri siyahısı”na əlavələr edilmişdir. Belə ki, istər gömrük brokeri fəaliyyəti, istərsə də gömrük, müvəqqəti saxlanc və sərbəst anbarların yaradılması üzrə normativ-hüquqi baza tamamlanmış işlər həyata keçirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Beynəlxalq Yükdaşıma Konvensiyasına əlavələr və dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq “Beynəlxalq Yükdaşıma kitabçası tətbiq edilməklə yükdaşımalar barədə gömrük Konvensiyasının tətbiqi qaydaları”, fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan əmtəələrin və avtonəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsinə gömrük nəzarətini təmin edən sənədlər müasir standartlara uyğunlaşdırılmışdır. Bundan əlavə dəmiryol daşımaları zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydalarının beynəlxalq tələblərə unifikasiya edilməsi və mövcud rəsmiləşdirmə qaydalarının sadələşdirilməsi üçün tədbirlər həyata keçirilmişdir. Hal-hazırda Respublikamızda gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin avtomatlaşdırılmış sistemi yaradılmış və o, 5 gömrük orqanında tətbiq olunur. Belə ki, XIƏ iştirakçılarının gömrük prosedur qaydaları ilə məlumatlandırılması üçün avtomatlaşdırılmış rejimdə işləyən informasiya köşkləri fəaliyyət göstərir.

Bunlardan əlavə Respublikada gömrük nəzarətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, qadağan olunmuş malların keçirilməsinin qarşısının alınması, qaçaqmalçılıq və gömrük prosedurlarının pozulması ilə mübarizədə mühüm rol oynayan texniki nəzarət vasitələri ilə gömrük orqanlarının təchiz olunması

sahəsində görülmüş işlər davam etdirilmiş, Atom enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliklə Əməkdaşlıq nəticəsində Texniki Əməkdaşlıq Proqramı çərçivəsində müasir tələblərə cavab verən ionlaşdırıcı şüa mənbələrini aşkarlayan stasionlar radiasiya sistemləri alınmış və bu sistemin sərhəd keçid məntəqələrində quraşdırılması üçün hazırlıq işləri görülmüşdür.

AR-nın "Malların təsviri və Kodlaşdırılması üzrə Harmonikləşdirilmiş Sistem haqqında "Beynəlxalq Konvensiyaya və göstərilən Konvensiyaya Düzəliş Protokoluna qoşulmaq barədə" Qanununa Əsasən, Nazirlər Kabinetinin 19 yanvar 2001-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən aksiz vergisinə cəlb olunan malların aksiz dərəcələri"ndə və 13 iyul 2000-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı"nda xarici iqtisadi fəaliyyət və MN üzrə kodların Beynəlxalq Harmonik sistem 2002-ci il variantına uyğunlaşdırmaq məqsədil hökumət müvafiq qərar layihələrini təsdiq etmişdir.

2012-2017-ci illərdə istehsalçılardan və iş adamlarından daxili bazarın qorunması, yerli istehsalın həvəsləndirilməsi ilə əlaqədar daxil olan sorğular ümumiləşdirilərək Azərbaycan Respublikasının Tarif(qiymət) Şurasına verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikaya ixrac olunan əmtəələrin gömrük dəyrinə nəzarəti gücləndirmək üçün "Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan əmtəələrin gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları"na müəyyən dəyişikliklər və əlavələr edildikdən sonra yerli gömrük orqanlarına metodiki köməkliyin nəzərə alınması tövsiyyə edilmişdir. "Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə idxal edilən və bu ərazidən çıxarılan əmtəələrin gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi və gömrük orqanları tərəfindən nəzarət prosesinin həyata keçirilməsi qaydaları" müəyyən edilmişdir.

Belə ki, əmtəələrin gömrük qiymətləndirilməsi üzrə gömrük orqanları arasında çevik qaydada və zəruri əlaqələndirmənin təşkil edilməsi, habelə gömrük orqanlarına metodiki köməklik göstərilməsi və qiymət intizamının daha da gücləndirilməsi ilə əlaqədar məsələlər işlənib hazırlanmışdır.

2010-cu ildə hər bir məhsulun kodu üzrə məlumat bazası yaradılmışdır ki, bu da rəsmiləşdirilən məhsullar üzrə gömrük dəyərini təhlil etməyə və meydana çıxan məsələləri müəyyən etməyə şərait yaradır.

2005-2015-ci illərdə gömrük işi sahəsində valyuta nəzarəti gücləndirilmişdir. Belə ki, konsiqnasiya əməliyyatları üzrə vaxtı çatmış və gecikdirilmiş vəsaitin ixracatçıların bank hesablarına daxil olmuş, eləcə də barter yolu ilə aparılan ixrac əməliyyatları üzrə göndərilən əmtəələrin ekvivalent dəyərində əvəzi ölkəmizə qaytarılmışdır. Respublikanın sərhəd-keçid məntəqələrində əmtəələrin və nəqliyyat vasitələrinin maneəsiz hərəkətini təmin etmək, gömrük qaydalarını sadələşdirmək, habelə vergitutma bazasını möhkəmləndirmək istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür.

Respublikanın büdcə gəlirləri üzrə nəzərdə tutulan proqnoz göstəricilər gömrük orqanları arasında bölüşdürülmüş, aylar üzrə yerinə yetirilməsinə nəzarət olmuşdur. 2014-cü il üçün müəyyən edilmiş 1,516 mln. manat büdcə proqnozunun əvəzinə qarşı 1,613 mln. manat gömrük vergi və rüsumlarının toplanıb dövlət büdcəsinə köçürülməsi təmin edilmiş, proqnoza 109,5 faiz əməl edilmişdir.

2015-ci il üçün müəyyən edilmiş 1,617 mln. manat büdcə proqnozuna qarşı 1,714 mln. manat gömrük vergi və rüsumlarının toplanıb dövlət büdcəsinə köçürülməsi təmin edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illər qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması halları ilə mübarizə sahəsində böyük işlər görülmüşdür. Belə ki, 2015-ci il ərzində görülən işlər sayəsində 3412 hüquqpozma aşkar edilmişdir. Həmin hallardan 180 fakt cinayət xarakterli material olduğundan aidiyyəti üzrə baxılmaq üçün prokurorluq və digər hüquq-mühafizə orqanlarına göndərilmişdir.

2005-ci ildə isə 5526 hüquqpozma faktı aşkar edilmişdir ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 1814 fakt çoxdur ki, bunun da 144-ü cinayət xarakterli faktlar olmuş, 150 nəfər şübhəli şəxs qismində saxlanılmışdır.

Prezident Heydər Əliyevin “Narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı tədbirlər haqqında” 26 avqust 1996-cı il tarixli fərmanına və 15 iyul 2000-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Narkotik vasitələrin, psixotrop

maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə Proqram”ına uyğun olaraq 2010-cu ildə gömrük orqanları tərəfindən narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar 120 fakt aşkar edilmiş, həmin faktlar üzrə 85,6 kiloqramdan çox müxtəlif növ narkotik vasitə tutulmuşdur. 2014-cü ildə isə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi üzrə 170 kq 15 qram (2010-cu illə müqayisədə 1,5 dəfə çox) narkotik maddə tutulmuşdur. Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 2014-cü ildə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar 57 fakt aşkar olunmuş və bu faktlar üzrə 143 kq-a yaxın müxtəlif növ narkotik maddə tutulmuşdur. Bununla yanaşı Kinoloji Mərkəzin köməyindən geniş istifadə edilməklə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizənin effektivliyi artmışdır. Azərbaycan Narkomanlığa və Narkotik vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyasının qərarlarının icrası üzrə onun işçi qrupu ilə birgə əməkdaşlıq edir.

Həyata keçirilmiş işlər nəticəsində 2015-ci ildə gömrük orqanları tərəfindən aşkar edilmiş 6135 gömrük qaydaları əleyhinə inzibati xəta faktı üzrə 819 hüquqi və 4519 fiziki şəxs inzibati qaydada məsuliyyətə cəlb olunmuş, onlara qarşı gömrük orqanları və məhkəmələr tərəfindən 619 min manatdan çox cərimə tətbiq edilmişdir. Bundan əlavə habelə hüquqpozma predmeti olan 215,4 min manatdan çox əmtəə və digər əşya müsadirə olunmuşdur. 2015-ci il ərzində aşkar olunmuş 4519 gömrük qaydaları inzibati xəta faktları üzrə 1517 hüquqi şəxs (o cümlədən 819 xarici) inzibati məsuliyyətə cəlb edilmişdir. Belə ki, göstərilən şəxslərə qarşı 1,2 milyon manata yaxın cərimə edilmişdir .

AR Prezidentinin “Alkoqollu içkilər etil(yeyinti) spirti və tütün məmulatları istehsalının, idxalının və satışının tənzimlənməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 5 fevral 1999-cu il tarixli fərmana uyğun olaraq həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 2014-cü ildə qanunsuz yolla gömrük sərhədindən keçirilməsinə cəhd edilən və ya hüquqpozma predmeti olan 215 min qutu xaricdə istehsal olunmuş siqaret, 2114 ədəd spirtli içki, 63,4 tondan çox spirt, habelə zinət əşyaları şəklində 14,2 kq-dan çox qızıl, 42,6 kiloqram gümüş, 69170 ABŞ dolları, 120 ton əlval metal, 5113 kq balıq, 211 kq balıq kürüsü, 30 ton neft məhsulu çoxlu

miqdarda dərman preparatları, saxlanılmış və müvafiq qaydada tənzimlənmişdir. 2015-ci ildə isə gömrük orqanları tərəfindən cinayət və inzibati xəta faktları üzrə 2 tona yaxın metal, 92,4 kq balıq kürüsü, 319456 litr neft məhsulu, 3414 kq balıq, 15 ədəd tarixi əhəmiyyət kəsb edən mədəni sərvət olan əşyalar, 200 kq civə, 516 ədəd mobil telefon və s. tutulmuş, aksiz markasız və digər qanunsuz yollarla keçirilən 2 milyon 114 min ədəddən çox xaricdə istehsal olunmuş siqaret, 216 litr spirt, 3142 ədəd spirtli içki saxlanılmışdır. 2015-ci ildə gömrük orqanları tərəfindən cinayət və inzibati xəta faktları üzrə 32,1 kq qara kürü, 12,4 min man. neft məhsulları, 3134 qram nikel qırınıtı, 411 qram civə, 96 ədəd soyuq silah sayılan bıçaq, 11158 ədəd dini kitab, 15 kq Ermənistan istehsalı olan və orqanizm üçün zərərli sayılan qəhvə müsadirə edilmişdir. Respublikada Gömrük nəzarətinin gücləndirilməsi nəticəsində aksiz markasız və ya digər qanunsuz yollarla keçirilən 4 milyon ədədə yaxın xaricdə istehsal olunan siqaret, 217 litr spirt, 4516 ədəd müxtəlif spirtli içkilər aşkar olunmuş və gətirənlər barəsində müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə gömrük statistikasının və bu sahədə informasiya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində həlli vacib olan məsələlər ön plana çəkilmişdir. Xüsusilə də “Azərbaycan Respublikası xarici ticarətinin gömrük statistikasi” məlumatların nəşri təkmilləşdirilmiş, proqram təminatı əsasında hər ay qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozulması halları barədə məlumatlar verilir. Qeyd etmək lazımdır ki, sərhəd bazası və bəyannamələşdirilmiş mallar bazasının qarşılıqlı müqayisəsi əsasında gömrük rəsmiləşdirilməsindən yayınması ehtimal olunan əmtəələr haqqında məlumatlar işlənib həyata keçirilir. Belə ki, gömrük orqanlarında lokal şəbəkə yaradılmış və nəzarət üçün ümumi şəbəkəyə qoyulmuşdur.

Bundan əlavə BMT-nin İnkişaf Proqramı və Dövlət Gömrük Komitəsi arasında imzalanmış “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin potensialının gücləndirilməsi və məlumatların ötürülməsi şəbəkəsinin yaradılması” layihəsinin 3-cü mərhələsinə uyğun olaraq, əlavə 6 gömrük orqanında “Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarət” avtomatlaşdırılmış sisteminin tətbiqi həyata keçirilir. Belə ki, həmin sistem 30 gömrük orqanında artıq qaydada tətbiq edilir.

Tədqiqatlar göstərir ki, hər il dövlət büdcəsinin tərtibi ilə əlaqədar Maliyyə Nazirliyi və Hesablama Palatası tərəfindən Dövlət Gömrük Komitəsinə daxil olmuş sorğulara uyğun olaraq yeni yaradılmış proqram təminatı əsasında hesablamalar aparılır. Belə ki, rəsmiləşdirilmiş yüklər haqqında məlumatlar gündəlik qəbul edilmiş, səhvlər araşdırılmış, onların əsasında vahid YGB bazası təşkil edilmişdir. Həmin baza əsasında aylıq məlumatlar Statistika Komitəsinə, Milli Banka, Vergilər Nazirliyinə və İqtisadiyyat Nazirliyinə təqdim edilir. Bundan əlavə Respublikada vergitutumlu əmtəələrdən biri olan avtonəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarətini gücləndirmək məqsədilə yeni avtonəqliyyat gömrük postu fəaliyyət göstərir.

Hazırkı dövrdə gömrük sisteminin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, onun müasir avadanlıq və texniki vasitələrlə təchiz edilməsi sahəsində qarşıda duran əsas vəzifələrin həyata keçirilməsi təmin olunmuş çoxlu sayda əsaslı tikinti, təmir işləri həyata keçirilmişdir.

Respublikada gömrük rejimlərinin tam işlək hala gətirilməsi üçün gömrük sistemi müvafiq işləri uğurla həyata keçirir. Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikada gömrük anbarlarının fəaliyyəti üçün müvafiq normativ hüquqi sənədlər olsa da, vəsait çatışmadığına görə anbarların tikintisi ləngiyirdi. Azərbaycan dövlətinin köməyi ilə sərhədlərdə, o cümlədən “ Samur Gömrük Postu”nun “Sədərək-Culfa” postunun “Astara” postunun yenidən qurulması və oradan gömrük terminallarının tikilməsinə start verilmişdir. Respublikanın paytaxtında böyük bir terminalın tikintisi başa çatdırılmış, respublikanın cənub bölgəsində müvəqqəti saxlanma anbarı inşa edilmiş və beynəlxalq sərhəd gömrük buraxılış mətəqələrində 24 saatlıq iş rejiminə keçirilməsi təmin edilmişdir.

Respublikamızın gömrük qanunvericiliyinə əsasən əvəzsiz maliyyə və texniki yardımlar, qrantlar, kreditlər və borclar hesabına idxal olunan əmtəələr, eləcə də investisiya təyinatlı əmtəələr gömrük rüsumlarına cəlb olunmur. Belə ki, Respublikamızda 2001-ci ildən başlayaraq gömrük-tarif tənzimlənməsinin differensiallaşdırılmış sistemi tətbiq olunur. Belə ki, respublika hökumətinin

mövcud tarif siyasəti daxili istehsalı qorumaqla bərabər yeni texnika və texnologiya idxalını da tənzimləyir.

Respublikanın dünya ölkələri ilə xarici ticarətdə vasitəli vergilərin alınmasının “son təyinat” prinsipinə keçilmiş, əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi 20 faizdən 18 faizə düşmüşdür. Belə ki, respublikamızın ÜTT üzv olmasının danışıqlar mərhələsi gedir. Belə ki, Avropa Birliyi ilə AR arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişinin imzalanması ölkəmizin MDB-yə daxil olan ölkələrlə XIƏ-ni yaxşılaşdırmışdır.

Hazırkı şəraitdə AR Dövlət Gömrük Komitəsi beynəlxalq əlaqələri daha da genişlənməmiş, keyfiyyətə yeni mərhələyə daxil olmuşdur. Respublikamızın beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Belə ki, 2003-cü ildə Dövlət Gömrük Komitəsi və Ümumdünya Gömrük Təşkilatı arasında niyyət protokolunun imzalanmasını dünyanın nüfuzlu təşkilatı ilə əlaqələrin daha da genişləndirilməsi istiqamətində böyük uğurdur. Belə ki, Brüsseldə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının iqamətgahı qarşısında Dədə Qorqud heykəlinin qoyulması, Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Baş Katibi Mişel Danenin təbircə desək, “Ümumdünya Gömrük Təşkilatına daha böyük önəmlik verir. Bura Azərbaycan evi deyil, amma burada Azərbaycanın ürəyi döyünür. Bu tarixi hadisə həm də Azərbaycanla Avropa arasında daha sıx inteqrasiyanın göstəricisidir.”

Ölkəmizdə Gömrük rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi və Harmonizə edilməsi haqqında beynəlxalq Konvensiya”ya(Kioto Konvensiyası) qoşulmuş, Azərbaycan hökuməti ilə Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, Belarus, Yunanıstan, Litva hökumətləri və Belçika Krallığı arasında gömrük məsələləri üzrə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır. Eyni zamanda, İngiltərə, Almaniya, Fransa və Azərbaycan hökumətləri arasında gömrük hüquqpozmalarının qarşısının alınması, təhqiqatının birgə razılıq əldə edilmişdir.

2.2.Daxili bazarın qorunmasının fiskal aspektləri

Daxili bazarın qorunmasının büdcə-vergi aspektlərinin araşdırılması ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyində mühüm rol oynayır. Belə ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması ilk növbədə dövlətin borcudur və dövlətin iqtisadi siyasətində fiskal siyasət mühüm yer tutur.

Gömrük-vergi ictimai tələbatın və qanunayüğunluqla müəyyən edilmiş tələblərin təmin edilməsi üçün dövlət tərəfindən mərkəzləşdirilmiş əsas maliyyə resursları əsasıdır. Ölkədə yeni iş yerlərinin açılması və respublikada məşğulluğun təmin edilməsi, sosial təminatlar və sosial müdafiə, təhsil və səhiyyə, ətraf mühitin qorunması və təhlükəsizliklə bağlı dövlətin üzərinə düşən vəzifələrin həllində gömrük-vergi siyasətindən, səmərəli istifadə edilməlidir.

Gömrük-vergi sistemi və həyata keçirilən təkcə dövlətin və cəmiyyətin deyil, eyni zamanda bütün respublika vətəndaşlarının, müəssisə və təşkilatların maraqları baxımından byük əhəmiyyət kəsb edir. Hal-hazırda müasir dövrün tələblərinə uyğun qurulması, inkişaf etdirilməsi, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedən Azərbaycan üçün əsas məsələdir. Bu problemin həlli bütövlükdə iqtisadi vəziyyətə, büdcə sisteminə, yerli özünü idarəetmə sisteminin fəaliyyətinə, dövlətin sosial, müdafiə və hüquqi funksiyalarının yerinə yetirilməsinə öz müsbət təsirini göstərir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində gömrük və vergi sistemindən istifadə ilə dövlət həm iqtisadi, həm də milli təhlükəsizliyin əhəmiyyətli dərəcədə qorunmasını təmin edir. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik sistemində gömrük və vergi sisteminin rolu, əhəmiyyəti get-gedə artır. Bundan başqa maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi meyarları və göstəriciləri ilə müəyyənləşir. Respublikada iqtisadi təhlükəsizliyin məzmunu baxımından gömrük-vergi siyasəti insanların inkişafı və həyvtı üçün, eləcə də ölkədə sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi sabitliyi dövlətin bütövlüyünü qoruyub saxlaya biləcək, onu daxili və xarici təhlükələrdən qoruya biləcək şərait olmalıdır. Bu isə sonda ölkədə iqtisadi inkişafı təmin etməyin əsas amilidir. Ölkəmizdə onun ayrı-ayrı rayonlarında bölgələrinə sosial-iqtisadi sabitlik və inkişaf üçün maliyyə sisteminin pul, büdcə, kredit və valyuta sisteminin vahidliyi

və bütövlüyünün təmin edilməsi olduqca mühüm rol oynayır. Ölkənin daxili və xarici təhlükələrdən uzaq olmasını təmin edəcək maliyyə ehtiyatlarının formalaşması baxımından gömrük-vergi siyasəti maliyyə təhlükəsizliyinin iqtisadiyyatın, maliyyə sisteminin və maliyyə əlaqələrinin inkişafına güclü təkan verir.

Ölkədə gömrük-vergi sistemi həm dövlətin əlində olan ehtiyat amili kimi, həm də sosial və iqtisadi proseslərə təsir vasitəsi kimi mühüm rol oynayır. Gömrük və vergi rüsumlarının yığılması maliyyə təhlükəsizliyi sistemində özünəməxsus yer tutur. Belə ki, vergilər və gömrük rüsumları bir tərəfdən iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyi resursları və vasitələrin, digər tərəfdən də risk və asılılıq faktorunu özündə birləşdirir. Ehtiyat amili kimi gömrük rüsumları, vergilər dövlət üçün təhlükəsizliyin təminatı vasitəsinə çevrilir.

Ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin əsas amili kimi vergi və gömrük rüsumlarının rolu konkret şəraitdə, iqtisadi inkişaf mərhələlərinin xüsusiyyətindən, iqtisadi siyasətin xarakterindən, ölkədəki siyasi sabitliklə sıx bağlıdır. Ölkədə siyasi və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, dövlət aparatının zəifliyi vergi sistemində böhranlara gətirib çıxarır. Bundan əlavə dövlətin siyasi quruluşu özü üçün real, yaxud potensial təhlükə mənbəyinə çevrilir, onu maliyyə resurslarından məhrum edir.

Ölkədə iqtisadi təhlükəsizlik meyarları və göstəriciləri gömrük-vergi siyasətinin qiymətləndirilməsi zamanı gömrük-vergi siyasətinin meyllərinin obyektiv və subyektiv cəhətlərini fərqləndirmək vacibdir. Belə ki, vergi və gömrük sistemi və vergi siyasəti baxımından həm obyektiv proseslərdə, həm də aparılan siyasətin özündə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə maneələr yarada bilən daxili və xarici faktorlar mövcuddur.

Ölkəmizdə həyata keçirilən gömrük-vergi siyasəti ölkənin iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyi sistemində obyektiv olaraq özündə bir sıra məsələləri birləşdirir:

- 1) Ölkədə dövlətin əlində resurs amilidir;
- 2) Ölkədə iqtisadi və sosial prosesə təsir etmək vasitəsidir;

3)Ölkədə dövlətin vergi ödəyənlərdən və regionlardan asılılığını göstərən amildir;

4)Dövlətlə vergi ödəyənlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və asılılıqda fəaliyyət göstərirlər. Bu işdə dövlət və onun məmurları dərk edirlər ki, dövlətin iqtisadi qüdrəti, milli və iqtisadi təhlükəsizliyi vergi ödəyənlərdən çox asılıdır. Belə ki, gömrük rüsumları və vergi verənlərə hərtərəfli qayğı göstərmək lazımdır ki, onların gəlirləri çox olsun, yaxşı yaşasınlar. Bu isə normal şərait yaradılsa, verginin hesabına dövlətin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək olar.

Respublikada iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün aparılan gömrük-vergi siyasətinin obyektiv meyllərini daha çox əlverişli, subyektiv meyllər isə – əə effektli və əlverişli ola bilər. Bundan başqa dövlətin gömrük-vergi siyasəti sahəsində subyektiv səylər prinsipə düzgün əsaslandırılmalıdır. Gömrük-vergi əlaqələri rüsum və vergi yığımını iqtisadi inkişaf sahəsində mənfi meyllərlə özünü büruzə verə bilər. Eyni zamanda obyektiv və subyektiv faktorların qarşılıqlı asılılığı problemi mürəkkəbləşdirir. Gömrük və vergi siyasətində baş verən obyektiv meyllərə bunlar təsir göstərir:

1.Gömrük vergi sisteminin gəlirlərin düzgün müəyyən edilmiş həcmnin toplama qabiliyyətinin azalması;

2.Ölkənin büdcə sisteminə gömrük rüsumu və vergi yığımlarının həcmnin azalması;

3.Rüsum və vergi yükünün dar əhatəli vergi ödəyiciləri üzərinə qoyulması. Belə ki, bu isə vergi təzyiqinə məruz qalır və iqtisadiyyatda yüksək vergi qoyma haqqında fikir formalaşır;

4.Gömrük və vergi sisteminin iqtisadi artım, investisiya fəallığını məhdudlaşdıran vergilərdən yayınmalar, ölkə xaricinə kapitalın axınına səbəb olan mənfi faktorlar qismində özünü göstərməsi;

5.Ölkənin büdcənin gəlir potensialının kəskin şəkildə azalması;

6.Ölkədə zərərlə işləyən müəssisələrlə bağlı əsas vergi ödəyicidərinin imkanlarının azalması, müəssisələrin maliyyə dövryyəsinin pozulması, onların əlində olan nəgd pulun həcmnin azalması;

7.Ölkə iqtisadiyyatında, o cümlədən bank sektorunda cinayətkar ünsürlərin yaranması. Belə ki, bu cür hallar ölkədə gəlirlərin gizlədilməsinə cəhd, daha təkmil, daimi təkmilləşə maliyyə, hüquqi, informasiya və təşkilati texnologiyalar vasitəsi ilə vergi ödəmədən yayınmaya səbəb olur;

8.Ölkədə gömrük rüsumları və vergi mexanizminin sahibkarların fəaliyyətinə, kapitalın yığım və saxlanması məsələlərinə, vəsaitlərin liberallaşmasına, gizlədilməsinə, ölkədən çıxarılmasının qarşısını almaq istiqamətindəki tənzimləyici və stimullaşdırıcı vasitələrin həyata keçirilməməsindən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük və vergi mexanizmi və vergi siyasətinin obyektiv fəaliyyət meyilləri mənfi xarakterə malikdir, istehsal sferasında, mülkiyyət münasibətləri və yerli sahibkarların davranışında sağlam proseslərin olmasını nəzərə almır.

Müasir şəraitdə dövlətin vergi siyasətinin subyektiv meyillərinə bunlar daxildir:

1.Dövlətin gömrük-vergi siyasətinin işlənilib-hazırlanması və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyətində və vergi sistemində islahatların aparılmasında dərin ziddiyyətlərin olması;

2.Ölkədə vergi yığımlarının subyektiv olaraq artırılması cəhdi vergi bazasının daşınması ilə nəticələnə bilər;

3.Ölkədə maliyyə-iqtisadi siyasətin müxtəlif aspektlərinin bir-birilə uzlaşması (pul kütləsinin dövriyyəsinin azalması və iqtisadiyyatda kreditləşmə üzrə sərt tədbirlərin görülməsi ödəmələrlə bağlı böhranlara, pul dövriyyəsinin süni sürətdə azalmasına və maliyyə vəsaitlərinin və vergi yığımlarının azalmasına səbəb ola bilər);

4.Ölkədə iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyi,gömrük-vergi sisteminin sabitliyi, gömrük-siyasətinin səmərəliliyi baxımından qanunvericiliyin ekspertizası və qiymətləndirilməsinin aparılması;

5.Gömrük və vergi siyasətində uzaqgörənliyin zəif olması və dövlət tərəfindən gömrük-vergi sistemlə, vergi və rüsum yığımlarının qaydalara və mexanizmlərini təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən məsələlər;

6.Ölkədə həyata keçirilən gömrük-vergi siyasətinin beynəlxalq maliyyə təşkilatları, transmilli korporasiyalardan asılı olması;

7.Ölkədə gömrük-vergi siyasətinin müxtəlif ictimai birliklərin və təşkilatların(beynəlxalq struktur və fondların) maraqlarından müdafiə sisteminin olmaması;

8.Ölkədə gömrük-vergi idarəçiliyində səmərəli təsir mexanizmlərinin işləməməsi;

9.Gömrük və vergi hüququnun, gömrük-vergi sisteminin hüquqi fəaliyyətinin elmi əsaslarının işlənilib-hazırlanması, hüquqi normativ qanunverici bazada ziddiyyətlərin olması;

10.Ölkədə gömrük-vergi siyasətinin, vergi qanunvericiliyin işlənilib-hazırlanması və həyata keçirilməsində, vergilərin yığılmasında mərkəzlə regionlar arasında uyğunsuzluğun mövcudluğu;

11.Gömrük və vergi sahəsində sabitləşdirici tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı ləngimələrin olması, vaxt faktorunun tam qiymətləndirilməməsi, ölkədə vahid gömrük-vergi siyasətinin həyata keçirilməsində sərt, ciddi idarəetmə üsullarının olmaması;

12.Ölkədə vergi qanunvericiliyinin müxtəlif subyektlər tərəfindən pozulmasına qarşı ciddi tədbirlərin görülməməsi;

13.Ölkədə maliyyə və kredit təşkilatları kadrlarının büdcə sistemində vergilərin, rüsumların, ödəmələrin vaxtında köçürülməsi, vergilərin yayılması ilə bağlı pozuntu hallarına qarşı zəif mübarizənin olması.

Ölkəmizdə gömrük-vergi siyasəti dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətindəki mənfi hallar ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə maneələr yaradır. Bundan başqa maliyyə sistemini zəiflədir, rayonların səviyyə baxımından birləşmələrindən uzaqlaşdırır, dövlət və sahibkarları, vergi ödəyicilərini, dövlət hakimiyyəti və vətəndaş cəmiyyəti üzvlərini qarşı-qarşıya gətirir.

Qeyd edilən meyillər büdcənin gəlir bazasının azalmasına, respublikanın təhlükəsizliyi, müdafiəsi, vətəndaşların hüquqlarının qorunması, cinayətkarlıqla mübarizə, iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün maliyyə təminatını zəiflədir.

Müasir qloballaşma şəraitində bazar iqtisadiyyatı və onun formalaşması dövründə fond birjalarının ölkənin iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində öz yeri vardır. Belə ki, fond birjalrı dedikdə, qiymətli kağızların (səhmlərin, istiqrazların və s.) alqı-satqısının həyata keçirildiyi bazar başa düşülür. Hazırkı zamanda bazar iqtisadiyyatının quruluşunda fond birjası daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, sənayenin, kənd təsərrüfatının, ticarətin və ölkə iqtisadiyyatının başqa sahələrinin inkişafına kapital qoyuluşları üçün zəruri olan pul vəsaiti fond birjalrı vasitəsilə əldə edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırkı şəraitdə ölkədə vergi bazasının formalaşması, vergilərin ödənilməsi səviyyəsinə təsir göstərən mühüm amillərdən əsası müəssisələrin maliyyə vəziyyətidir. Hazırkı şəraitdə müəssisələrin zərərlə işləməsi, borclarını ödəyə bilməmələri, əsas kapitalın dağılması və dövriyyə vəsaitlərindən məhrum olma, maliyyə menecmentində cinayətkarlıq elementlərinin artması meylləri özünü büruzə verir. Bundan əlavə ölkədə maliyyə resurslarının oğurlanması, dövlət vəsaitlərinin oğurlanması cəhdlərinə göz yumulması, əmək haqlarının ödənilməsində ləngitmələrin olması, sosial ağırlığın dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondların üzərinə düşməsi özünü göstərir.

Dünya maliyyə böhranının əsas göstəricilərindən, vergi sistemində doğurduğu qeyri-sabitlik istehsalda gəlir səviyyəsinin, rentabelliyn aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Ölkədə aparılan gömrük və vergi siyasəti nöqteyi-nəzərindən bu, vergi bazasına müxtəlif vergilərin, rüsumların daxil olmaması, onların ödənilməməsi bir növ onların azalmasıdır. Belə ki, bu daha çox gəlir vergisinə şamil edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin maliyyə böhranı-vergi sistemində baş verən qeyri-stabilitlin başlıca səbəblərindən biridir. Ölkədə istehsalın sabitləşməsi və sağlamlaşması istiqamətində dövlətin gördüyü işlərin systemsiz xarakter alması və səmərəsizlik bu məsələni daha da gücləndirir.

Belə ki, bütövlükdə dövlət «aparətinin» davamlı, stabil fəaliyyəti üçün rüsum və vergi yığımlarının səviyyəsi müstəsna rol oynayır. Belə ki, gömrük və vergi sistemi dövlətin bir sıra mühüm sahələrinin fəaliyyətinin səmərəli şəkildə təşkil edilməsində əsas rol oynayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə gömrük və vergi yığımlarının səviyyəsinin azalmasına səbəb olan amillər içərisində təkrar istehsal sistemində yaranmış böhran vəziyyətindən meydana gələn faktorlar, idarəetmə və tənzimləmə sahəsində olan nöqsanlardan irəli gələn, asılı olan faktorlar və vergiödəyicilərinin davranış qaydaları ilə əlaqədar olan faktorları fərqləndirmək lazımdır. Vergi yığımlarının səviyyəsinin yüksəldilməsində DGK-nin rolunu xüsusi olaraq göstərmək lazımdır. Belə ki, həyata keçirilən gömrük siyasətinin ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi maraqlarına cavab verməsi mühüm rol oynayır. Respublikada aparılan gömrük-vergi siyasətinə, gömrük rüsumları və güzəştləri ilə bağlı məsələlərə dövlətin maraqları baxımından yanaşmaq vacibdir.

Belə ki, pul dövriyyəsi sahəsində baş verən böhranlar da gömrük-vergi sistemində dəyişikliklərə səbəb olur. Belə ki, maliyyə stabilliyi dövriyyə, ödəmə dövriyyəsi sahəsində vəziyyətin normalaşmasını da nəzərdə tutur. Bundan başqa dövriyyə sahəsi də iki sahəyə ayrılır: 1) nəğd formada pulların dövriyyəsi sektoru; 2) barter hesablamaları və müxtəlif pul ödəmələri və qarşılıqlı hesablaşmalar sahəsidir. Belə ki, dövlət maliyyə sahəsi kvazi pullar, barterlər, qarşılıqlı hesablaşmaları əhəmiyyətli dərəcədə maliyyələşdirir.

Ölkədə real iqtisadi sektorda fəaliyyət pul ödəmələrinin veksellər, qarşılıqlı hesablaşmaların istifadəsi barterin geniş yayılması ilə həyata keçirilir. Belə ki, bir çox iri firmalarda məhsul əməliyyatlarının 80-90%-i barter və qarşılıqlı hesablaşmalar vasitəsilə həyata keçirilir. Bu prosesdə isə vergi ödənilmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, təsərrüfat subyektlərini ödəməqabiliyyəti ilə bağlı yaranmış problemin real həlli makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində dövlətin rolunun fəallaşmamı tələb olunur. Bu ölkədə aparılan büdcə və vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri hesab edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergilərdən əldə olunan gəlirlərin gizlədilməsi təcrübəsinin genişlənməsi dövlətin maliyyə tələbatının təmin edilməsi baxımından böyük təhlükə hesab edilir. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında büdcəyə ödənilməli olan vergi məbləğinin 15%-ə qədəri təyinatından uzaqlaşdırılır. Belə ki, bu Rusiyada 40-50% arasında tərəddüd edir. Büdcə vəsaitinin oğurlanması, vergi

sferasında baş verən cinayət halları bu problemi təkcə vergi deyil, həm də sosial-iqtisadi və siyasi problemləri çətinləşdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ölkələrində vergilərdən daha ciddi yayıqmalar çox vaxt ticarət və xidmət sahəsində, kiçik biznes sahəsində olur. Belə ki, içkilər, tütün məmulatı, qaçaqmalçılığı da büdcədə müəyyən çatışmamazlığa səbəb olur. Büdcədən yayınmaların qarşısını almaqda vergi və gömrük idarələrinin fəaliyyəti mühüm rol oynayır. Bundan əlavə bank, vergi və başqa sistemlərdə vahid, standart hesablaşmalar sisteminin formalaşması və birgə fəaliyyəti olduqca vacibdir.

Ölkədə vergi ödəmələrinin aşağı düşməsi, vergilərdən əldə edilən gəlirlərin gizlədilməsi, kölgə iqtisadiyyatının həcmi artması məsələləri bir-biri ilə əlaqədardır. Hərgah, vergi qoyma siyasəti vergi təzyiqinin artırılması və cəza tədbirlərinin tətbiqi ilə birgə təyqim edilməlidir.

Respublikada iqtisadi artımın təmin edilməsində vergi faktoru mühüm rol oynayır. Respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyi üçün əsas şərtlərdən biri ölkədə iqtisadi artım siyasətinin sürətləndirilməsidir. Belə strateji məqsədə nail olmaq üçün bazar iqtisadiyyatına müvafiq olaraq bazar sisteminin tələblərinə uyğun vergi və gömrük sistemi fəaliyyətdədir. Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində büdcə dolayı vergilər hesabına formalaşır. Belə ki, ağırlıq az təminatlı ailələrin, əhali kütləsinin üzərinə düşür. Dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlər dövlətin ən əsas tələblərini ödəyə bilmir. Belə bir məsələ bazar iqtisadiyyatı yaşayan ölkə üçün mənfi hallara gətirib çıxara bilər. Ölkədə bazar iqtisadi sisteminə uyğunlaşdırılmış vergi sistemində hüquqi və fiziki şəxslərdən birbaşa daxil olan vergilərin xüsusi çəkisi əsasdır. Dünyanın aparıcı ölkəsi olan ABŞ-da belə birbaşa vergilər 75,1% təşkil etdiyi zaman müəqil vergilərin həcmi isə 4%-dir.

Qeyd etmək vacibdir ki, vergilərin yüksək olması iqtisadiyyatın artım sürətinin azalması, tələbin qarşısının alınması faktoru kimi özünü göstərir. Belə ki, müsəqil vergilər əməyin, kapitalın effektivliyi ilə bilavasitə əlaqəli deyil. Belə ki, bunlara əks qütbədə durur və ziddir. Belə bir faktı göstərmək vacibdir ki, tədricən vergi sistemində bu vergilərin həcmi azaldılması antiböhran xarakterli siyasətin tələblərinə cavab verən və iqtisadi islahatların uğurlu davamı kimi

qiymətləndirilməlidir. Ölkədə gömrük-vergi sisteminin və vergi qanunvericiliyinin bu prinsip əsasında formalaşması, təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, büdcəyə və büdcədənəkar fondlara ödəmələrin əsas hissəsi hər hansı gəlirlilik səviyyəsinə təsir göstərən istehsal şəraiti, şərtləri nəzərə alınmadan həyata keçirilir.

Gömrük-vergi orqanlarının keyfiyyət xarakteristikası vergilərin gömrük rüsumlarının ağırlığıdır. Bu isə ölkədə vergilərin hesablanmasında ümumi qəbul edilmiş üsulların olmasını tələb edir. Ölkədə vergi yükünün ağırlığı faktı sahibkarlıq fəaliyyətinə və xarici investisiyanın ölkəyə cəlb edilməsinə əngəl törədir.

Ölkədə gömrük-vergi siyasətinin əsas vəzifələrindən biri sosial ədalət prinsiplərini nəzərə alaraq və maksimum dərəcədə stimullaşdırıcı formada vergi yükünün optimal bölgüsüdür.

Belə bir faktı göstərmək vacibdir ki, ayrı-ayrı sahələrə aid müəssisələrdə və fəaliyyət sahələrində vergi daha çox ləngitmə vasitəsi kimi özünü göstərir. Belə ki, firmaların, ödəmə fondlarının müsadirəsi funksiyasını bəzən icra edir. Obyektiv səbəblərlə əlaqədar gəlirlilik səviyyələrindəki kəskin fərqlərə uyğun ayrı-ayrı əmtəə növləri üzrə əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi fərqləndirilməlidir.

Respublikada ayrı-ayrı vergiödəyiciləri üzrə vergi yükünün azaldılması ilə yanaşı, ölkənin maliyyə təhlükəsizliyi baxımından Ümumi Daxili Məhsulda vergilərin payının son həddə azalmasının qarşısını almaq nöqtəyi-nəzərdən vergi bazasının çoxaldılması məsələsi də olduqca vacibdir.

Ölkədə makroiqtisadi sabilliyin təmin olunması üçün vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri büdcəyə və büdcədənəkar fondlara daxil olan vergi və rüsum ödəmələrini, vergilərin sayını azaltmaq vacibdir. Rayonlar üzrə çoxsaylı vergilərin tətbiqinə yol vermək olmaz. Rayonlarda yerləşmə xüsusiyyətləri baxımından müəssisələrə ayrılan vergi güzəştlərinə nəzarət təmin edilməlidir.

Akademik Z.Səmədzadə düzgün olaraq qeyd edir ki, «... təşəkkül tapmış vergi sistemi bu və ya digər sahələrin xüsusiyyətlərini kifayət qədər nəzərə almır, regional inkişafı zəif əlaqələndirilmişdir. Fikrimizcə, dünya təcrübəsinə

söykənməklə, ölkənin rayonlarının inkişaf səviyyələri arasında disproporsiyaları aradan qaldırmaq məqsədilə regionlar üzrə frəqli olmaqla vergi dərəcələrini aşağı salmaq məqsəduyğundur».

Ölkədə gömrük-vergi mexanizmi kredit-bank siyasəti, faiz dərəcəsi ilə qarşılıqlı fəaliyyət əlaqəli olmalı, bu istiqamətdə maliyyə, kredit təşkilatları, firmaları müəyyən üstünlüklər olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə maliyyə infrastrukturunun zəif inkişaf etməsi, daxili yığım və iqtisadiyyatın real sahəsinə investisiyaların yönəldilməsi sahəsində müəyyən qüsurlara yol verilir. Azərbaycan Dövlətinin büdcə siyasəti ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığının pul-kredit tənzimlənməsi alətləri sistemində mühüm rol oynayır.

Tədqiqatlar göstərir ki, diskret və qeyri-diskret fiskal siyasətləri bir-birindən ayırmaq lazımdır:

1.Diskret fiskal siyasət vergilər və dövlət xərcləri ilə məqsədyönlü xərcləri birləşdirir;

2.Qeyri-diskret büdcə siyasəti isə daxili sabitləşdirmə həyata keçirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, diskret büdcə siyasəti özündə dövlət xərcləri və gəlirləri vasitəsilə iqtisadiyyat üçün ümumi tələbin, real ÜDM-in, məşğulluq və inflyasiyanın əlverişsiz dəyişikliklərinin dayandırılmasına yönəlib. «Diskret siyasət» - dövlət öz bildiyi kimi gəlirlərin (vergilər, rüsumlar və s.) və xərclərin həcmi müəyyən edir. Ölkə iqtisadiyyatda və maliyyə sistemində bərqərar olmuş vəziyyətə fəal təsir göstərir.

Dövlətin büdcə siyasətində stimullaşdırıcı fiskal siyasət adətən büdcənin xərc hissəsinin gəlir hissəsinə üstələməsinə yönəldilir. Belə ki, büdcə kəsirinin artmasını göstərir. Bundan əlavə stimullaşdırıcı fiskal siyasət iqtisadi tənəzzül dövründə həyata keçirilir. Belə bir vəziyyətdə iqtisadiyyatda ümumi tələbin çatışmamazlığına görə investisiya aktivliyi azalır.

Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması məqsədilə dövlət fiskal siyasətin dövlət xərclərinin artırılması, vergilərin azaldılması və onların birləşdirilməsi kimi stimullaşdırıcı vasitələrdən istifadə edir. Ölkədə stimullaşdırıcı

fiskal siyasətin həyata keçirilməsi zamanı dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsi borc almaq, yeni pulların dövriyyəyə buraxılışı iqtisadi artıma müsbət təsir edir.

Ölkədə məhdudlaşdırıcı büdcə siyasəti dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın inkişafı dövründə tətbiq edilir. Burada əsas məqsəd artan ümumi tələbi inflyasiyanın qarşısını almaqdır. Ölkədə inflyasiyanın artması isə iqtisadiyyatı kəskin şəkildə zəiflədə bilər. Ölkədə məhdudlaşdırıcı büdcə siyasətini həyata keçirərkən dövlət dövlət xərclərini azaldır. Bu zaman vergiləri artırır, yaxud da onların hər ikisini birlikdə tətbiq edir.

Belə ki, qeyri-diskret büdcə siyasətinin mahiyyətindən ibarətdir ki, dövlət iqtisadiyyata fəal müdaxilə tədbirləri tətbiq etmir. Gömrük-vergi orqanlarında daxili sabitləşdirici istifadə edilir. Belə ki, büdcəyə təmiz vergi daxil olmaları, iqtisadi inkişaf dövründə artır, tənəzzül dövründə isə azalır. Bu isə sahibkarlıq sahəsində fəallığa təsir göstərir.

Azərbaycanda ayrı-ayrı vergi növləri üzrə büdcəyə vergi daxilolmalarının strukturu

Vergi növləri	Büdcəyə vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi, %-lə				
	2010	2011	2012	2013	2014
ƏDV	9,6	26,7	36,8	30,0	19,0
Aksiz vergisi	5,6	3,1	9,5	4,8	4,8
Xalis mənfəət vergisi	27,2	17,6	16,2	14,8	35,1
Mədən vergisi	3,3	7,0	5,5	6,5	2,5
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	6,2	13,2	12,0	15,7	10,5
Əmlak vergisi	0,3	1,7	2,2	1,1	1,4
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	2,8	8,9	8,3	6,7	3,6
Torpaq vergisi	0,3	0,9	2,0	0,9	0,4
Büdcəyə vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi (%)	55,4	80,1	90,5	80,5	77,7
ÜDM-da vergi yükü (%)	8,2	11,0	13,7	14,5	16,6
ÜDM-da büdcə yükü (%)	14,9	15,1	15,0	18,0	21,4

Vergi yükü (VY) və büdcə yükünün (BY) ÜDM-da artım tempi müşahidə olunur. Ona görə ki, VY 2,1%, BY isə 3,4% artmışdır. Belə ki, 2010-2014-cü illər ərzində ÜDM-da BY praktiki olaraq dəyişməz qalmış, 2014-cü

ildən başlayaraq isə kəskin artmağa başlamış, 2014-cü ildə BY (2014-cü il) = 21,4% olmuşdur və nəticədə biz gələcəkdə iqtisadi təhlükəsizliyə təhdid tördən ÜDM-da büdcə yükü almış ola bilərik. Xarici və MDB ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, 20-25% büdcə yükü qəbul olunandır və makroiqtisadi stabilliyə təhlükə yaratmır. Belə ki, büdcə yükünün sonrakı artımı iqtisadi təhlükəsizliyə mənfi təsir göstərir və makroiqtisadi stabilliyi poza bilər. Göstərmək olar ki, büdcə təşkilatlarında işləyənlərin əmək haqqlarının və müdafiə, elm, təhsil xərclərinin artırılmasının planlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq büdcənin həcmi fasiləsiz artır. Mövcud vəziyyətdən əsas çıxış yolu BY-nün ölçülərini yol verilən göstəricilər daxilində tarazlaşdırmaqdan ibarətdir. Belə ki, qeyri-neft sahələrinin intensiv inkişaf etdirilməsi, aqrar sahənin və kiçik sahibkarlıq nəzdində xidmət bölməsinin maliyyələşdirilməsi və güzəştli kreditləşdirilməsi tədbirlərinin tətbiqivacibdir. Bütün bunlar isə sonda Ümumi Daxili Məhsulun həcmnin artmasına səbəb olur.

ÜDM-da vergi yükünün (VY) təhlili də müəyyən maraq kəsb edir. Büdcə yükündən (BY) fərqli olaraq VY 2010-2014-cü illər ərzində fasiləsiz artım xarakterinə malikdir. VY-nün nisbətən kəskin artımı 2010-2014-cü illər ərzində baş vermiş və 1,46 dəfə təşkil etmişdir. BY-nün VY-nə nisbətən isə aşağıdakı kimidir:

$$\begin{array}{ll} \frac{БӢ}{БӢ} (2010) = 1,82 \text{ dəfə} & \frac{БӢ}{БӢ} (2012) = 1,24 \text{ dəfə} \\ \frac{БӢ}{БӢ} (2011) = 1,26 \text{ dəfə} & \frac{БӢ}{БӢ} (2014) = 1,76 \text{ dəfə} \end{array}$$

Bu rəqəmlər onu göstərir ki, ÜDM-da BY-nün VY-nə nisbəti 2010-2014-cü illər ərzində sabitləşmiş, 2014-cü ildən isə artmağa başlamışdır.

Büdcəyə vergi daxilolmalarının dinamikasının təhlili maraqlıdır. 2010-2014-ci illər ərzində bu göstərici fasiləsiz artmışdır. Həmin dövr ərzində bu göstərici 1,70 dəfə artmış, lakin 2010-2014-cü illər ərzində 1,3 dəfə azalmışdır. Belə ki, büdcənin formalaşmasında digər mənbələr də mühüm rol oynayır. Belə bir vəziyyət iqtisadi təhlükəsizliyə müsbət təsir göstərir. Məhz buna görə

büdcənin formalaşmasının vergilərin yığılması səviyyəsindən asılılığı ilə bağlı risk nisbətən zəifləyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və vəziyyətindən asılı olaraq dövlət büdcə siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə büdcə siyasətinin əsas vəzifəsi istehsalın əsas sahələrində şəxsi ssahibkar maraqları və bazar münasibətləri fəaliyyət göstərmir. Belə ki, qeyri-əlverişli fəaliyyət göstərir. Ölkədə əhalinin ayrı-ayrı qruplarının maraqlarının, bütövlükdə ölkənin maraqlarının qorunması tələb olunur.

Mövcud vəziyyətdən asılı olaraq dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi həyata keçirilir. Respublikada dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi məsələsinə müxtəlif yanaşmalar vardır. Ən əlverişli strategiya ifadə yoxdur. Dünyanın bəzi iqtisadçıları və siyasətçiləri hesab edirlər ki, büdcə hər il tarazlaşdırılmalıdır. Başqa qruplar isə tsiklik tarazlaşdırılan büdcə konsepsiyasının həyata keçirilməsini istəyirlər.

Dövlətin büdcə siyasətinin effektivliyinin əsas göstəriciləri büdcə gəlirlərinin yığım səviyyəsi, öhdəliklərinin yerinə yetirilmə səviyyəsi, ölçüsü, dövlət borcunun artım (azalma) məsələləridir. Dünya ölkələrində dövlətin iqtisadiyyatda yeri Ümumi Daxili Məhsul və büdcəyə vergi daxilolmalarının nisbəti ilə müəyyən edilir. Bundan əlavə Ümumi Daxili Məhsul və büdcəyə vergi daxilolmalarının nisbəti – vergi yükü ilə izah edilir. Belə nisbətlər nə qədər çox olarsa, dövlət iqtisadiyyatda bir o qədər mühüm rol oynayır. Respublikamızda 2014-cü ildə Ümumi Daxili Məhsulda büdcə və vergi yükləri uyğun olaraq 22,6% və 15,4%-dir. Bundan başqa ölkənin iqtisadi artımı üçün onların hədd göstəriciləri 22% və 18%-dir. Tətbiq edilən yüksək vergi və büdcə yükünün xarakterik cəhətlərindən biri gizli iqtisadiyyatın xüsusi çəkisidir. Hal-hazırda dünyanın dinamik inkişaf edən ölkələrdə bu göstərici 18-25 faiz təşkil edir.

İqtisadi təhlükəsizliyi, bütövlükdə milli təhlükəsizliyi zərbə altına alan, vəziyyətin böhran həddinədək gəlib çatmasına şərait yaradan əsas səbəblərdən

biri ölkə iqtisadiyyatında istehsalın payının azalmasıdır. Ölkədə istehsalın azalması və dağılmasıdır. Belə bir məsələ iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində mənfəət səviyyəsinə mənfi təsir göstərir. Belə ki, istehsal sahəsinin özündə də maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi və ödəməqabiliyyətinin aşağı salınmasına gətirib çıxarır. Son nəticədə büdcə proseslərində, xüsusilə büdcə kəsirinin əmələ gəlməsilə özünü göstərir. Ölkədə istehsalın aşağı düşməsi və maddi istehsal sahəsində maliyyə vəziyyətinin zəifləməsi büdcəyə vergi daxilolmalarına mənfi təsir göstərmişdir. Sonda isə büdcədən maliyyələşən sferalara dövlətin ayırdığı vəsaitlər azalır. Belə ki, işçilərin əmək haqlarının azalması, ixtisar, işsizlik məsələlərinin getdikcə çoxalması istehsal sahələrinin zəifləməsi prosesi baş verir. Belə bir vəziyyət istehsalın azalmasına və investisiya fəallığının aşağı düşməsinə, istehsal sahəsində əsas fondlardan səmərəli istifadənin azalmasına səbəb olur.

Dünya ölkələrində kəsirli büdcə dövlətin borcunun artmasına səbəb olur. Dövlət borcları daxili və xarici borclara ayrılır. Daxili borc dedikdə, dövlətin öz təşkilat və vətəndaşlarına olan borcudur. Xarici borclar isə dövlətin başqa dövlətlərə, təşkilatlara olan borclarıdır.

Dövlət büdcəsinə qənaət etmək inflyasiyaya qarşı olmaqda güclü alətdir. Ölkədə dövlət aparatını saxlamaq üçün sərf olunan xərcləri azaltmaq, dövlət büdcəsinin kəsirinin və inflyasiyanı aşağı salmaq üçün mühüm vasitədir. Belə ki, müəyyən sahəyə xərclər 3 dəfə azaldılarsa inflyasiya düşər, onda dövlət büdcəsinin kəsiri isə 5 faiz azalar.

İqtisadçılar belə qənaətə gəlmişlər ki, dövlət borclarının əsas səbəb və nəticələri bunlardır:

- ölkədə dövlət borcunun artması həmin ölkənin əhalisinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, bu isə əhalinin maddi rifah halının aşağı düşdüyünü göstərir;
- ölkədə dövlət borcunun artması xüsusi kapitalın istehsaldan çıxarılması və ölkə iqtisadiyyatının zəifləməsinə səbəb olur;

- ölkədə dövlət öz bocunu vermək məqsədi ilə vergiləri daha çox artırma bilər, bu isə sahibkarlıq mühitinə mənfi təsir göstərər;

- ölkədə gəlirlərin yenidən bölgüsü zamanı dövlət istiqraz və rəqəqlərini dövrüyyəyə cəlb edə bilər.

Qeyd etmək vacibdir ki, dünyanın bütün dövlətlərlə xarici borcların olması zəruridir. Belə ki, Birləşmiş Ştatlar üçün təhlükəli deyil. Belə ki, xarici borc ümumi daxili məhsulun həcmindən 2,5 dəfə çox olarsa ölkənin iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyi meydana çıxma bilər. Bütün bunlar ölkədə iqtisadi fəallığın səviyyəsinin və istehsalın azalması kapital yığılmasının, iqtisadi artımın zəifləməsinə səbəb olur. Müasir dövrdə davamlı iqtisadi tənəzzül iqtisadi ehtiyatların zəif iqtisadi fəallıq səviyyəsinə uyğunlaşması, ölkəni daxili inkişaf mənbələrindən uzaqlaşdırmaq, onu iqtisadi və siyasi sahələrdə asılı vəziyyətə gətirir.

Bütün bu göstərilənlər sadəcə təkrar istehsalı və müdafiə qabiliyyətini saxlamağa şərait yaratmır. Bu isə ölkə ərazisini təsərrüfatçılıq baxımından tam istifadə etməyə mənfi təsir göstərərək, müxtəlif rayonlardan əhalinin kütləvi şəkildə şəhərə axmasına səbəb olur. Qeyri-neft sektorunun energetika, kimya sənayesi, nəqliyyat, turizm sahələrində qəzaların, faciələrin artması halları çoxalır. Bu amillər respublikaya zəiflədici, aqressiv təsiri, iqtisadi məkanda yaranan «seyrəkləşmə» bədxah niyyətli xarici dövlətlərin maraqlarına xidmət edən kompaniyaların respublikaya axınını səbəb olur. Bundan əlavə respublikanın İKT-yə ölkədə öz nəzarətlərini gücləndirməyə şərait yaradır.

Göstərilənlərin həyata keçirilməsi maliyyə bazarında xarici kapitalın axınının güclənməsinə infrastruktur sahələrinin inkişafını maliyyə rıçaqları və iqtisadi sistemin əsas sahələri üzərində dövlət öz maraqlarından azaldır. Get-gedə respublikada elmi-texniki gücün zəifləməsi, ETT ilə bağlı daxili imkanların pis vəziyyətə düşməsi respublika xaricdən texnologiya və istehsal vasitələri ixracından asılı vəziyyətə düşür.

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi sahələrdə ölkənin milli maraqlarında təhlükə yaranması onun elmi-texniki imkanlarının dağılmasına, elmi

tədqiqatların, yeni texnika-texnologiyanın yaradılması sahəsində işlərin azalmasına səbəb olur. Bu isə innovasiya fəallığının aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Elmi-texniki tərəqqi müasir iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi hesab edilir. Bu şərtlər isə respublikanın sabit inkişafını, müstəqilliyinin əsaslarına mənfi təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin xammal üzrə ixtisaslaşması, onun XIƏ səmərəli integrasiyası mühüm rol oynayır. Belə ki, xammalın ixracı – maşınqayırma və istehlak mallarının idxalına səbəb olur. Bu qeyri-ekvivalent xarici iqtisadi əlaqələrə və iqtisadi inkişaf səviyyəsində baş verən xroniki geriləməyə gətirib çıxarır. Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, maşınqayırma və xammal məhsullarının qiymətəmələgəlmə xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Belə ki, elmi-texniki yeniliklərdən istifadə sahəsində müvəqqəti inhisarlaşma ilə əlaqədar əmələ gəlir və formalaşır. Bundan əlavə iqtisadi inkişafa uyğun olaraq gələcək elmi-texniki sahədə tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi özünü göstərir. Bundan başqa maşınqayırma məhsullarının hazırlanması, istehlak məqsədilə və qismən də investisiyaların maliyyələşməsində istifadə olunur. Belə ki, ölkə xammal ixracı üzrə ixtisaslaşdırsa, təbii rentanın ixracının inflyasiyanın idxalına mübadiləsi baş verir. Belə ki, qeyri-ekvivalent xarici iqtisadi mübadilə hesabına xaricdə iqtisadi artımı maliyyələşdirmək görünüşü yaradır. Bu isə resursların axınına səbəb olur. Buna misal olaraq yeni elektron texnikası və onun proqram təminatının qiyməti müqabilində intellektual rentanın payı 40%-dən çoxdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə makroiqtisadi sabitləşməyə nail olunması ilə büdcə kəsirinin azaldılması iqtisadiyyatın çox faktorlu, artımına şərait yaradır.

Göstəricilər mln.manat	İ l l ə r						
	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Gəlirlər	316,9	714,6	784,8	910,2	1220,9	1509,5	2055,2
ÜDM-da payı %-lə	14,8	15,1	14,7	15,0	17,4	18,0	17,3
Xərclər	428,4	764,0	807,5	931,8	1234,5	1502,1	2140,7
ÜDM-un payı %-lə	20,0	16,2	15,2	15,4	17,6	17,9	18,0
Kəsir	-111,5	-49,4	-22,7	-21,6	-13,6	+7,4	-85,5
ÜDM-un payı %-lə	5,2	1,0	0,4	0,4	0,2	0,1	0,7

Belə bir qənaətə gəlinir ki, müasir beynəlxalq rəqabət şəraitində elmi-texniki və intellektual gücün azalması və qiymətdən düşməsi ölkənin iqtisadi inkişafında daxili mənbələri zəiflədir. Bu isə qeyri-ekvivalent xarici iqtisadi mübadilə ilə ölkəni onun malik olduğu milli sərvətlərdən məhrum olmağa aparır.

III FƏSİL. DAXİLİ BAZARIN QORUNMASI VƏ İNKİŞAFINDA GÖMRÜK SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Gömrük siyasətindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycanın müstəqilliyi hər şeydən əvvəl ölkənin gömrük məsələlərinin birtərəfli qaydada daxili qanunvericiliklə tənzimlənməsi zərurətini tələb edir. Belə ki, dövlətin geo-siyasi mövqeyi və ayrı-ayrı dövlətlərlə əlaqələri bu məsələlərə düzgün yanaşma üsullarını tələb edir. Bundan əlavə gömrük siyasətinin beynəlxalq əhəmiyyəti onun tənzimlənməsi ilə sıx bağlıdır. Ölkənin gömrük məsələlərinin həlli zamanı başqa dövlətlərin maraqlarını nəzərə almırsa və ya onların mənafeyinə zərbə vura bilən siyasət yeridirsə, XIƏ onda dövlətlər arasında ziddiyyətlər yaranır. Bu isə gömrük sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığı, gömrük tariflərinin mürəkkəbliyi, çoxsaylı gömrük rəsmiləşdirilmələri qaydalarına diqqət yetirilməsini zəruri edir.

Dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarət dövryyəsinin inkişafı turizm sahəsindəki uğurlar humanitar əlaqələr gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərinin dövlətlər arasında koordinasiyasını nəzərdə tutur. Bundan əlavə gömrük qanunvericiliyinin eyniləşdirilməsini də labüd edir. Ölkənin Gömrük Məcəlləsinin normaların yaxınlaşdırılmasına yardım edilməsi, beynəlxalq hüquq, dövlətlərarası razılaşmalar prinsipinə əsaslanan beynəlxalq gömrük rejiminin yaradılmasına diqqət yetirilir. Ölkənin gömrük-hüquq sistemlərinin eyniləşdirilməsi beynəlxalq İƏ-nin genişləndirilməsi və integrasiya əlaqələrinin dərinləşdirilməsi üçün lazımı şərait yaranır.

Mövcud praktikaya əsasən gömrük qaydalarının əsas eyniləşdirmə vasitələri beynəlxalq kontraktların və ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların məsələləri nəzərə alınır.

Ölkəmizin ÜTT və Avropa Birliyinə daxil olmaq arzusu keçid dövrü ərəfəsində daxili qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər edilməsi ilə əlaqədardır. Hazırda beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması rəsmiləşdirmə əməliyyatlarının

sadələşdirilməsini, sürətləndirilməsi və eyniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Son zamanlar qəbul edilmiş bir sıra qərarları bu istiqamətdə aparılan iş kimi hesab etmək olar. Ölkədə vahid idxal gömrük rüsumunun tətbiqi, əlavə dəyər vergisi probleminin tez həlli bəzi əmtəələrə aksiz vergisinin tətbiqi mühüm məsələlərdən biri hesab edilir.

Ölkəmizdə 2012-ci ildə «Gömrük Məcəlləsi» və 1995-ci ildə «Gömrük tarifi haqqında» qanunun qüvvəyə minməsi ilə gömrük işi sahəsində qanunvericiliyin hüquqi normativ bazasının əsası yaradılmışdır.

Ölkəmizdə gömrük-tarif tənzimlənməsi məsələləri, «Gömrük məəcəlləsi» 1ə «Gömrük tarifi haqqında» AR Qanununda və digər qanunlarda nəzərdə tutulmuş hüquq normaları ilə tənzim edilir.

Ölkəmizin Gömrük Məcəlləsi «Gömrük işinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir. Bundan əlavə AR iqtisadi təhlükəsizliyinin, suverenliyinin və maraqlarının qorunmasına xidmət edir. Bundan əlavə ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə əlaqələrinin genişlənməsinə, gömrük işi sahəsində fiziki şəxslərin və dövlət idarələrinin hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunmasına, onların öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə istiqamətlənmişdir.

Ölkəmizdə gömrük fəaliyyətini tənzimləyən gömrük qanunlarını, gömrük hüququnun mənbəyi kimi 2 yerə bölmək olar:

1. Ölkədə bilavasitə gömrük məsələlərini tənzimləyən qanunların fəaliyyət göstərməsi;
2. Ölkədə dolayısı ilə gömrük məsələlərini tənzimləyən qanunların fəaliyyət dairəsi.

Göstərilən I qrupa «Gömrük tarifi haqqında» qanun, habelə bundan sonra bilavasitə gömrük işi ilə bağlı olaraq qəbul ediləcək başqa qanunlar daxil edirlər.

İkinci qrup qanunlara «Azərbaycan respublikasının Vergi Məcəlləsi», «Girov haqqında», «Valyuta tənzimi haqqında», «İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında» Qanunları daxil etmək məqsəduyğundur.

Qeyd etmək lazımdır ki, «Gömrük tarifi haqqında» qanun Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla effektiv əlaqəsini təmin etməklə,

xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşması, tətbiqi, həmçinin ölkənin gömrük sərhəddindən keçən əmtəələrdən rüsum tutması qaydalarını müəyyən edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi qaydası bu qanunda göstərilən əsas məqsədləri idxalın əmtəə strukturunu yaxşılaşdırmaq əmtəələrin gətirilməsi və aparılması valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini müəyyən etmək, olduqca vacibdir. Belə ki, valyuta sərvətlərinin Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən aparılması üzərində əlverişli nəzarət etmək, mal və xidmətləri istehsal etmək, istehlak strukturunda təkmilləşmələr üçün şərait yaradılmalıdır. Bundan əlavə respublika iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat ilə əlverişli inteqrasiyasına şərait yaradır.

Qeyd etmək vacibdir ki, gömrük rüsumunun dərəcəsi vahid olub, əmtəələrin gömrük sərhəddindən keçirən şəxslərdən, hesablaşmaların növlərindən, «Gömrük tarifi haqqında» qanunla nəzərdə tutulmuş hallar müstəsna olmaqla başqa məsələlərdən asılı olaraq dəyişdirilmir.

Ölkəmizin ərazisinə gətirilən gömrük rüsumuna cəlb olunan (olunmayan) əmtəələrin siyahısı və tətbiq edilən rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir.

Ölkədə İxrac gömrük rüsumlarının stavkaları və onların tətbiq olunduğu əmtəələrin siyahısı, həmçinin xarici iqtisadi tənzimlənmənin qeyri-tarif tədbirləri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Ölkəmizdə əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün ixrac gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edilir. Ölkəmizdə gömrük tənzimlənməsi bu istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- 1) İlk öncə gömrük işini həyata keçirmək, onu inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək üçün lazımi şərait formalaşmalıdır.

- 2) Ölkədə gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli gömrük sistemi mövcud olmalıdır;

3) Respublika vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qanuni təminatı həyata keçirilməlidir.

4) Ölkəmizin sosial-iqtisadi üstünlüklərini, maraqlarını qorumaq, daxili bazarın qorunmasından, ölkə iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılmasından həyata keçirmək olduqca vacibdir.

Respublikamızda gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərdən biri gömrük ödənişlərinin həyata keçirilməsidir. Bundan əlavə gömrük ödənişləri «Gömrük Məcəlləsi»nin 109-cı maddəsində nəzərdə tutulub. Məcəllədə nəzərdə tutulmuş gömrük ödənişlərinə əlavə dəyər vergisi, aksizlər, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları, saxlanmasına görə gömrük yığımları, malların gömrük müşayətinə görə gömrük yığımları və s. aid edilir.

Əmtəə və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxslərdən gömrük orqanı tərəfindən aldığı pul vəsaitləri gömrük ödəmələrinə aiddir.

Qeyd etmək lazımdır ki, MDB ölkələri ilə xüsusi gömrük sistemi fəaliyyət göstərir. Belə ki, bu ölkələrdən Respublikamızın ərazisinə gətirilən əmtəələrin əlavə dəyər vergisinə cəlb olunması AR Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə tənzimlənir.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinə ixrac olunan mallardan əlavə dəyər vergisi tutulur.

Tətbiq edilən dolayı vergilərdən biri də aksizlərdir. Aksiz vergisi istehlak əmtəələrinə və xidmətlərə tətbiq edilir və alıcılar tərəfindən ödənilir. Respublikada aksizlərin faizi, AR «Vergi Məcəlləsi»nə görə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Hal-hazırda aksiz dərəcələri 10%-dən (qiyməti metal və gümüş məmulatı) 80-dək (içməli spirt) dəyişə bilər.

İxrac məhsullarına qoyulan əlavə dəyər vergisi və aksizləri AR vergi orqanları, idxal olunan əmtəələr üçün müəyyən edilmiş əlavə dəyər vergisinin aksizləri isə AR gömrük idrələri yığırlar.

Bundan əlavə aksizləri advalor tariflərinə görə hesablandıqda əmtəənin gömrük dəyəri, gömrük rüsumu, gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük yığımlarının ölçüsü vergi qoymanın bazası kimi müəyyən edilir.

Əmtəə qismində Respublikanın gömrük sərhəddindən keçirilən əmtəələrin nəqliyyat vasitələrinin, habelə müşayət olunmayan baqajda, kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan əmtəələrin, yüklərin, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş həcmdə gömrük yığımı tutulur.

Mövcud gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımı, gömrük orqanlarının xidməti xərcləri kimi müəyyən edilir. Belə ki, bu gömrük yığımı birbaşa büdcə vəsaiti hesab edilir.

Mövcud gömrük qanunvericiliyinə görə gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımı, əmtəə və sənədlər gömrük rəsmiləşdirilməsinə təqdim olunan qədər icra edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mühüm rol oynayır. Saxlanca görə gömrük yığımı. Gömrük anbarlarında, sahibi Respublikamızın gömrük orqanları olan müvəqqəti saxlanc anbarlarında əmtəələrin, nəqliyyat vasitələrinin saxlancına görə göstərilən xidmətlərin orta dəyərindən asılı olaraq AR DGK-nin müəyyən etdiyi miqdarda gömrük yığımı alınır .

Respublikamızda Malların gömrük müşayətinə görə gömrük yığımı tətbiq edilir. Malların gömrük müşayətinə görə AR Dövlət Gömrük Komitəsinin AR Nazirlər Kabinetinin razılığı ilə müəyyən etdiyi miqdarda gömrük yığımı tutulur.

Tətbiq olunan gömrük vergiləri, gömrük rüsumları və müxtəlif gömrük yığımı dövlət büdcəsi gəlirlərinin təxminən 50-20%-ə qədərini təşkil edir. Bu isə ölkədə gömrük siyasətinin düzgün həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır.

3.2. Müasir dövrdə gömrük işinin tənzimlənməsinin iqtisadi üsulları və onların təkmilləşdirilməsi

Müasir qloballaşma şəraitində ölkəmizin gömrük təşkilatının beynəlxalq əlaqələri xeyli genişlənmiş və keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoyulmuşdur.

Hal-hazırda Beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi, onun möhkəmləndirilməsi, integrasiyanın dərinləşdirilməsi məqsədilə bir çox beynəlxalq təşkilatlar bu istiqamətdə məqsədyönlü işlər həyata keçirirlər. Dünya dövlətlərinin gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq edən AR DGK ilə hüquqi əməkdaşlığı bir neçə istiqamətdə aparılıb. Əsas istiqamətlərdən biri də ÜDTT-yə ilə sıx əlaqələr mövcuddur. Respublika Gömrük Təşkilatı ÜDTT-nin əsas istiqamətlərinin formalaşdırılması işində müstəsna rol oynayır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının fəal üzvü kimi dünyanın ən qabaqcıl ölkələrinin gömrük orqanları ilə qarşılıqlı qaydada əməkdaşlıq edir.

Mövcud qurumlarla əlverişli əməkdaşlıq ÜGT, MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurası və ikitərəfli əlaqələr daxilində özünü göstərir.

Ölkəmizin Dövlət Gömrük Komitəsi ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə üstünlük verməsi gömrük xidmətinin işinin təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Rusiya, Türkiyə, İran İslam Respublikası, Yunanıstan, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, respublikaları və Ukrayna gömrük idarələri ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır. MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurası çərçivəsində və İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv olan ölkələrlə çoxtərəfli sazişlər vardır. Fransa, İtaliya, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı hökuməti ilə AR arasında gömrük orqanlarının qarşılıqlı inzibati yardımı haqqında memorandum 7 iyul 1997-ci il tarixində mövcuddur.

AR DGK-si “Gömrük Məcəlləsinə” uyğun olaraq razılığa gələn tərəflər öz təşəbbüsləri ilə və ya sorğu əsasında öz milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq birgə əməkdaşlıq edəcək, gömrük qanunvericiliyini pozan və ya pozması aşkara çıxan fəaliyyət və yaxud narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz ticarəti ilə məşğul olan bütün təzahürlərə qarşı birgə mübarizə aparırlar. Belə ki, AR bir sıra

ölkənin gömrük xidmətləri ilə əməkdaş və mütəxəssis mübadiləsi də daxil olmaqla aralarında bərabər təsirli əlaqələrin qurulması sahəsində xeyli işlər görürlər. Bundan əlavə təhsil sahəsində qarşılıqlı proqramların hazırlanması, razılaşdırılan mövzularda birgə seminar və konfransların təşkili, gömrük qanunvericiliyi və tətbiqi sahəsində qarşılıqlı məlumat mübadiləsi sahəsində əməkdaşlıq edirlər.

AR-nın Beynəlxalq Gömrük Təşkilatı ilə sıx əlaqəsi var. Beynəlxalq xüsusi aləmdə nüfuza malik olan ümumdünya gömrük təşkilatının Baş Katibi Mişel Dane Azərbaycana ikinci dəfə 19 iyun 2000-ci il işguzar səfərə gəlmişdir. O, AR DGK-nin perspektiv inkişaf planların müzakirəsində fəal iştirak etmişdir. Baş Katib Mişel Dane AR Gömrük Təşkilatının işinə müsbət qiymət verilmişdir. Belə bir qiymət beynəlxalq aləmdə ölkəmizin gömrük orqanlarının layiqincə təmsil olunması və tanınmasının ifadəsidir.

Belə bir faktı göstərmək vacibdir ki, Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Baş Katibi Mişel Dane ilə və Dövlət Gömrük Komitəsi arasında “Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhərində Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Regional Tədris Mərkəzinin təsis edilməsi haqqında” anlaşma memorandumu imzalandı. Son ildə yaradılacaq həmin mərkəzdə regional tədris, texniki yardıma dair görüşlər və gömrüklə bağlı, tədbirlər öz əksini tapmışdır. Dövlət Gömrük Komitəsinin sahibi və istifadəçisi olacaq özünün ölkə və beynəlxalq proqramları üçün də istifadə edəcəyi qeyd edilmişdir.

2005-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (EKO) üzvü olan ölkələrin gömrük orqanları rəhbərlərinin 7-ci iclasının Bakı şəhərində keçirilməsi beynəlxalq İƏ, regional ticarət, nəqliyyat, İKT-nin həllinə yönəldilmiş üzv ölkələrin inkişafına təkan verir. Bundan başqa gömrük sahəsində integrasiyanın güclənməsinə, beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin nümayəndə heyətinin ÜGT-nin 95/96-cı sessiyasında (Brüssel, 6-8 iyul 2000-ci il) iştirakı və üzv ölkələri təmsilçisi tərəfindən dəstəklənəcək və mötəbər təşkilətlərin ali orqanı olan siyasi komissiyaya üzv seçilməsi ölkələrin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artdığını daha təsdiq edir.

Belə ki, son 5 ildə ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi gömrük siyasəti nəticəsində respublikanın beynəlxalq gömrük əlaqələri xeyli genişlənmiş və inkişaf etmişdir.

XİF-in dövlət inhisarında saxlanıldığı SSRİ tərkibində olmuş Respublikamız üçün bu sahədəki strateji və taktiki tədbirlər tamamilə yeni olmaqla işlənib həyata keçirildi. Belə ki, tədbirlər əhatəli xarakterli olması, onların həyata keçirilmə mərhələləri müəyyən edildi. Keçid dövrünün ilk illərində yaranmış ictimai – siyasi vəziyyət, eləcə də DGK-nin rəhbər işçilərinin səriştəsiz olması əsaslı tədbirlər planının işlənib hazırlanmasına və mütərəqqi gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinə nail ola bilmədi.

Ölkəmizdə 1995 – ci ildən başlayaraq AR gömrük orqanlarının fəaliyyətində əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Ölkəmizdə gömrük sistemi və onun infrastrukturu yenidən quruldu. Belə ki, gömrük işinin məzmununun əsaslı dəyişiklik baş verdi. İnkişaf etmiş ölkələrin gömrük təcrübəsinin öyrənilməsi, beynəlxalq tələblərə cavab verən gömrük qanunvericiliyinin yaradılması sahəsində xeyli işlər həyata keçirildi. Ölkəmizin xidmətinin digər ölkələrin gömrük xidmətləri ilə sənədlərin və gömrük əməliyyatlarının uyğunlaşdırılması əsasında yaxınlaşması mühüm rol oynayır.

Ölkəmizdə Gömrük siyasətinin məqsədi XİF-in tənzimlənməsinin gömrük mexanizmini hərəkətə gətirən, dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində artmasında rüsumların, yığımların toplanmasını təmin edən strateji məsələlərə xidmət edir.

Aparılan uğurlu islahat nəticəsində tarif siyasətinin müəyyən edilməsində əlverişli rejimlərin seçilməsi olmuşdur.

Hal-hazırda iqtisadi islahatların, xarici ticarətdə dövlət inhisarından azad olma XİF-in dəyişməsi gömrük–tarif siyasətinin seçilməsini bir qədər qələzləşdirdi.

Belə ki, daha bir strateji problem xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin gömrük mexanizminin təkmilləşdirilməsi idi. Belə ki, SSRİ dövründə tənzimlənmənin gömrük mexanizmi yaxşı fəaliyyət göstərmirdi. Gömrük siyasətini xarici ticarəti müstəsna olaraq öz orqanları vasitəsilə həyata keçirən dövlət idarə edirdi. Bundan başqa idxal və ixracın iqtisadi tənzimlənməsi yox idi. Bu isə sonda xarici iqtisadi əlaqələrə, istehsalın inkişafına və maliyyə vəziyyətinə maneəçilik törədirdi.

Ölkəmizdə Gömrük – tarif tənzimlənməsi mexanizminin yaradılması Respublika iqtisadiyyatının formalaşması, milli bazarın formalaşdırılması məsələləri ilə bağlıdır.

Mühüm bir strateji problem büdcənin formalaşmasının səmərəli yolunun müəyyən edilməsidir. Bu problem obyektiv xarakter daşıyır. Bu problemin həlli ölkədə maliyyə sisteminə tələbatı amili olmaqla bir neçə amillərdən bağlıdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində gömrük – tarif siyasətində islahatlar ilk növbədə milli iqtisadiyyatın, istehsalçıların mənafeyi naminə istifadə etməyi tələb edir. Xarici iqtisadi fəaliyyət gəlir götürməklə yanaşı gömrük – tarif tənzimləmə fiskal məsələlərin həllində də mühüm rol oynayır.

Tədqiqatlar göstərir ki, gömrük sahəsində gəlirlərinin artması ölkə daxilindəki əmtəə istehsalı ilə bağlıdır. Bunlar bir-birinə təsir etməklə son nəticədə xarici ticarətin inkişafına səbəb olur.

Nəhayət strateji problemlərdən digəri gömrük qanunvericiliyinin daha da təkmilləşdirilməsidir. Bu baxımdan AR GM və Gömrük Tarifi Haqqında qanun qəbul edilmişdir. Bütün bunlar isə ölkəmizdə gömrük-tarif tənzimlənməsinə, XIƏ-nin inkişafına səbəb olmuşdur. Artıq ölkəmiz dünya dövlətləri ilə yaxşı iqtisadi əlaqələr yaradıb və dinamik inkişaf edən ölkəyə çevrilib.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkəmizdə gömrük xidmətinin qarşısında duran vəzifələrdən çıxış edilərək gömrük işinin əsas prinsipləri müəyyən edilmişdir. Belə ki, gömrük orqanları hüquq – mühafizə orqanı statusu daşıyırlar.

Ölkəmizdə gömrük tarifi və valyuta tənzimlənməsi haqqında AR qanunları gömrük orqanlarına valyuta nəzarətini həyata keçirmək hüququ verir. Bundan əlavə gömrük rüsumlarının dəqiq hesablanması, vaxtında yığılaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsi məsələsi qarşıda durur.

Ölkəmizdə gömrük qanunvericiliyinin inkişafında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 sayılı 27 oktyabr 1998-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnamə mühüm yer tutur. Əsasnaməyə görə Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasında gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən Mərkəzi İcra Hakimiyyəti orqanıdır.

Belə bir qənaətdə gəlmək olar ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük – tarif tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra məsələlər həyata keçirilməlidir:

1. Ölkədə gömrük tarifiinin əmtəə nomenklaturası əsasında və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq differensiya olunmuş gömrük rüsum dərəcələri müəyyən edilməlidir;
2. Ölkədə tarif güzəştləri (preferensiyaları) sisteminin və tətbiqi praktikanın genişləndirilməsi;

3. Əmtəələrin XİF-in əmtəə nomenklaturası üzrə düzgün təsnifatlandırılması üzərində nəzarət gücləndirilməlidir;
4. Ölkə üzrə tarif tənzimlənməsi mexanizminə aid mühüm məsələlərin araşdırılması.

Ölkədə gömrük siyasətinin inkişafı xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimləmə mexanizmini beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması olduqca vacibdir. Belə ki, milli iqtisadiyyatın maraqlarının dünyəvi qanunlar nəzərə alınmaqla bağlıdır. Belə ki, milli bazarı xarici rəqabətin zərərli təsirindən qorumaq və keyfiyyətsiz əmtəələrin idxalının qarşısını almaq məqsədilə hərtərəfli düşünülmüş tədbirlər həyata keçirilməlidir.

AR ÜTT üzv olmaq perspektivi nəzərə alınmaqla xarici kapitalın cəlb edilməsi mühüm rol oynayır. İstehsalın beynəlxalq kooperasiyası üçün münbit şərait yaradan emal gömrük rejimlərindən istifadə oluna bilən, aksizli əmtəələr istisna olunmaqla xarici təsisçinin nizamnamə fonduna payı şəklində gətirilən əmtəələr tarif güzəştləri verilə bilər. Gömrük – tarif tənzimlənməsinin elə dəqiq mexanizmi yaradılmalıdır ki, onun qarşısını almaq lazımdır.

Bu cür problemlərin həll edilməsi gömrük siyasətinin, xarici ticarətin tarif və qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqinin prinsipi ilə bağlıdır. Bundan əlavə gömrük işinin hüquqi təminatının yetkinliyini başqa ölkələrlə gömrük əməkdaşlığını, gömrük orqanlarının işinin düzgün təşkili ilə bağlıdır. Ölkədə daxili bazarı qorumaq üçün gömrük nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, gömrük orqanlarının, hüquq-mühafizə orqanları və dövlət qurumları ilə qarşılıqlı əlaqələrin təşkili mühüm məsələdir.

Respublikada gömrük xidməti xarici ticarətin sərbəstləşdiyi xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində əsas hesab edilməlidir.

Ölkəmizdə gömrük siyasətinin başlıca vəzifəsi ölkəmizin iqtisadi maraqlarının, daxili bazarın qorunmasının, iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Ölkədə qaçaqmalçılıq, gömrük qaydalarının, gömrük qanunvericiliyinin pozulması hallarına qarşı mübarizə aparılması, narkotik vasitələrin, intellektual mülkiyyətin, nadir flora və fauna nümunələrinin qorunması mühüm məsələdir.

Hal-hazırda gömrük siyasətinin hazırlanması, onun ölkədə iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə, daxili bazarın qorunmasına, onun milli maraqların təmin edilməsinə, bir sıra məsələlər formalaşdırılması zərurəti meydana çıxmışdır.

Bu işdə demək olar ki, bütün fəaliyyət sahəsi və bütün idarəetmə səviyyələrini əhatə edir.

Belə ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin sərbəstləşməsi şəraitində Azərbaycanın beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakını təmin etmək üçün tənzimləmədən geniş istifadə edilməlidir. Bu məqsədlə yerli bazarın səmərəli müdafiəsinin üsul və vasitələri nəzərdə tutulmalı və həyata keçirilməlidir.

Hazırki dövrdə Respublikamızın ÜDTT-yə üzv olmağa hazırlaşması, müxtəlif beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulması ilə əlaqədar olaraq gömrük siyasətinin, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi qaydalarının beynəlxalq

normalara uyğunlaşdırılması məsələsini tələb edir. Beləliklə xarici iqtisadi fəaliyyətdə qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə metodlarının çətinləşdirilməsi, milli bazarın müdafiəsinin, ixracın stimullaşdırılmasının hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi məsələsi meydana çıxır.

Sonda belə bir qənaətə gəlmək olar ki, gömrük siyasəti daxili və xarici siyasətlə bağlı olub dövlətin maraqlarını ifadə edir. Belə ki, cəmiyyətin müxtəlif inkişaf mərhələlərində müəyyən dəyişikliklər olarsa əsas məzmun təşkil edən dövlətçilik dəyişməz olaraq qalar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, B.,1995
2. Azərbaycan Respublikasının “Gömrük Məcəlləsi” B, 2012
3. Azərbaycan Respublikası “Vergi Məcəlləsi” B, 2012
4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər kabinetinin hesabatları. B.,2009
5. Azərbaycan Respublikası Statistik rəqəmlərdə. B., 2015
6. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkəreliyev «Dünya iqtisadiyyatı müasir dövrün problemləri». Bakı, 2003.
7. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası» I cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1998.
8. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları» nəşri.
9. Gömrük orqanlarının hüquq mühafizə fəaliyyəti. III cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 2000.
10. M.Ə.Əhmədov “Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması» Bakı 2003.
11. İxrac istehsal zonaları BMT-nin inkişaf proqramı Azərbaycan Dövlət Qruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu. Bakı 1996.
12. Qasımov M. «Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində». Bakı 1996.
13. Rəhimov M. «Azərbaycan Respublikasının inkişafını tənzimləyən qanunlar».
14. K.Marks «Процесс капиталистического производства взятый в целом» часть 1. Книга 3. Том 3.
15. Vəliyev D.Ə. – «Beynəlxalq iqtisadiyyat». Bakı 1998. «Azərbaycan Universiteti» nəşri.
16. Kərimli İ., Süleymanov N. «Milli iqtisadiyyatın əsasları». Bakı 2001. «ABU» nəşriyyatı.
17. Устинов И.И. Мировая торговля. Статистическо-аналитический справочники. М.: «Экономика» 2000.
18. Тимашенко И.В. – Таможенное регулирование ВЭД.

19. Авдокушин Е.В. «Международные экономические отношения». Учебник. М.: ИВЦ – «Маркетинг» 1998.
20. Алексеев С.С. «Государство и право». М.: Юрид.лит., 1996.
21. Бабин Э.П. «Основы внешнеэкономической политики». М.:»Экономика» 1997.
22. Берлин Э.А., Иванов Н.А. «Товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности СНГ». ФОРУМ.
23. Бобков В.Б. «Таможенное законодательство РФ». Сбор.(А.О. «Терминал А.Г.»). М.: 1993.
24. Борисов К.Г. «Международное таможенное право». М.: Из-во Рос.1997.
25. Бутенко У.А. «Основные таможенные термины» русско-англ. толковый мини-словарь. М.: 1997.
26. Драгонов В.Г. «Основы таможенного дела». М, «Экономика» 1998.
27. Габричидзе М. «Российское таможенное право». М., 1997.

